

Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji

Roso, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:416721>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-10**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju

Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Marina Roso

**Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj,
Sloveniji i Srbiji**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za pedagogiju
Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmeni)

Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji

Diplomski rad

Student/ica:
Marina Roso

Mentor/ica:
doc. dr. sc. Ana Marija Rogić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marina Roso**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Gradanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. veljače 2020.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Građanski odgoj i obrazovanje	7
2.1. <i>Razvoj građanskog odgoja i obrazovanja kroz prošlost</i>	11
3. Građanski odgoj i obrazovanje u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji	14
3.1. <i>Marksizam</i>	14
3.2. <i>Društveno stanje u FNRJ i SFRJ</i>	16
3.3. <i>Školstvo u SFRJ</i>	19
4. Studije o građanskom odgoju i obrazovanju	23
5. Stvaranje demokratskih ili aktivnih građana	27
6. Metodologija istraživanja	30
6.1. <i>Predmet istraživanja</i>	30
6.2. <i>Cilj i zadatci istraživanja</i>	30
6.3. <i>Metoda istraživanja</i>	30
7. Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji	31
7.1. <i>Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj</i>	31
7.2. <i>Građanski odgoj i obrazovanje u Sloveniji</i>	35
7.3. <i>Građanski odgoj i obrazovanje u Srbiji</i>	38
7.4. <i>Usporedba provedbe GOO-a u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji</i>	40
8. Zaključak	45
9. Literatura	47
9.1. <i>Izvori</i>	47
9.2. <i>Mrežni izvori</i>	51
Sažetak	53
Summary	54

1. Uvod

U ovom diplomskom radu obradit će se tema građanskog odgoja i obrazovanja¹ u trima postkomunističkim državama: Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji. Koristit će se pristup komparativne tj. provedbene ili usporedne analize koja se ujedno i koristi od nastanka ljudskog društva. „Uspoređivanje je omogućilo zauzimanje drugačijeg stava naspram uspoređivane pojave [...]“ (Vrcelj, 2005: 19). Cilj ovog rada je prikazati elemente građanskog odgoja i obrazovanja kao školskog predmeta i kako se primjenjuje kroz ostale predmete te kontekst njegove pojave, s naglaskom na stanje u post-komunističkim navedenim zemljama: Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. Promotrit će se sve tri države i njihovi načini provođenja GOO-a, uočiti će se njihova jednakost (sličnost ili podudarnost) i razlike prema trećem svojstvu, tzv. „tertium comparationis“, onom zajedničkom u kojem se različiti dijelovi usporedbe preklapaju. U kompariranju koristit će se horizontalni smjer komparacije, točnije usporedba triju entiteta u sadašnjosti (Vrcelj, 2005).

„U središtu suvremenih europskih demokratskih promjena nalazi se građanin, shvaćen kao informirani, aktivni i odgovorni politički subjekt. U skladu s tim, odgoj i obrazovanje za aktivno ili demokratsko građanstvo postaje ključni instrument pripreme mladih za razvoj demokratske Europe“ (Diković, 2012: 11). Za početak, kako bismo dobili kratki uvid u temu diplomski rad obuhvaća kratki povijesni razvoj građanskog odgoja i obrazovanja u svijetu i poglavlje koje objašnjava što je točno GOO i njegovu svrhu u društvu. Izdvojeno je posebno poglavlje za stvaranje demokratskih ili aktivnih građana. Kako bi se dobio bolji uvid u usporedbu GOO-a između prošlog stoljeća tj. stanja u nekadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji² i stanja danas, poslije uvodnog dijela slijedi i kratki povijesni prikaz GOO-a, koji se u SFRJ provodio kroz marksizam i temeljio na njegovoj ideologiji ravnopravnosti, jedinstva, radničke klase i zakona. Spomenut će se i „stara“ Jugoslavija, točnije Kraljevina SHS. Dio diplomskog rada posvećen je i samom pravcu marksizma, njegovim začetcima i njegovim začetnicima Marxu i Engelsu.

Glavni dio rada ipak stavlja naglasak na društveni i građanski razvoj kroz nekadašnju SFRJ i trenutačno stanje, tj. provođenje GOO-a u školskom, obrazovnom sustavu triju već navedenih nekadašnjih država bivše SFRJ: Republici Hrvatskoj,

¹ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „građanski odgoj i obrazovanje“ upotrebljavat će se kratica „GOO“.

² U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija“ upotrebljavat će se kratica „SFRJ“.

Republici Sloveniji i Republici Srbiji. U završnom dijelu diplomskog rada napraviti će se i usporedba između provedbe GOO-a u pojedine školske sustave te promicanja građanske svijesti i aktivnog građanstva triju navedenih država i nekadašnje SFRJ.

GOO se potiče od strane Europske Unije i ukomponiran je u školski sustav svih članica Europske Unije upravo zbog toga što Europska Unija samu sebe smatra velikom internacionalnom obitelji s raznolikom etničkom pozadinom. Neke od institucija koje su aktivne na tom području su: „The European Commission, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Council of Europe (The Education for Democratic Citizenship Devision), European Commission against Racism and Intolerance“ (Katunarić, 2009: 190).

Nakon što je GOO uvršten u međupredmetne teme u Hrvatskoj i nakon što je sama socijalna i građanska kompetencija upisana na listu kao jedna od osam ključnih kompetencija u Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obveze i srednjoškolsko obrazovanje, koji je sastavljala Republika Hrvatska 2010. godine, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa uspjelo je time doprijeti do hrvatskih učitelja, nastavnika, profesora i ostalih prosvjetnih djelatnika. Oni su postali svjesni toga, koliko je zapravo važno ukomponirati GOO, ali i druge međupredmetne teme poput poduzetništva u školski sustav. Upravo će time oni oblikovati dijete, tj. poučiti učenika u tome kako biti aktivan, demokratski i produktivni građanin, koji je svjestan svoje okoline i kulture, ravnopravnosti, zakona i položaja u društvu. Nakon što upravo to dijete, taj pojedinac prođe kroz sve razine školskog, tj. odgojno-obrazovnog sustava on postaje cjelovita osoba, koja poštuje okolinu, druge kulture, razmišlja o budućnosti i dobrobiti čovječanstva i ujedno time čuva svijet u kojemu živimo za buduće naraštaje.

2. Građanski odgoj i obrazovanje

Prije definiranja GOO, definirat će se tri pojma, koja čine GOO, a to su odgoj, obrazovanje i građanstvo/građanin. Pojam *odgoj* definira se kao izgrađivanje, razvijanje i oblikovanje samoga čovjeka. Njegovo značenje leži u prijenosu iskustava, kulture i spoznaja sa starih na nove naraštaje. Tijekom povijesti zaslužan je za razvoj svih ljudskih zajednica. Pedagogija definira *odgoj* kao svjesnu, namjernu i društveno organiziranu djelatnost (URL 1). Pojam *obrazovanje* definira se kao proces stjecanja znanja, razvijanja određenih spoznaja te savladavanja učenja tj. učenje učenja. Obrazovanje je sastavni dio odgoja, kao i pedagoškog djelovanja. Također, obrazovanje je društveni čimbenik i pokretač samog razvoja (URL 2). Treći pojam, koji je važno objasniti, je pojam *građanstvo*, koje označava punopravno članstvo u određenoj zajednici. Ono uključuje sudjelovanje u određivanju pravila i života te zajednice i ravnopravnost unutar te iste zajednice. Podrazumijeva međuovisnost prava i dužnosti, ovlasti i ograničenja, kao i moći odgovornosti. Kroz povijest pojam građanstva obuhvaćao je samo dva povlaštena i slobodna sloja društva: srednji sloj društva i viši sloj društva. Put do današnjeg shvaćanja građanstva popraćen je revolucijama i borbama za ideje jednakosti i slobode svih ljudi, koji su bili spremni žrtvovati svoje živote kako bi upravo mi danas imali bolje društvo i bolje uvjete (URL 3). Građanstvo nije samo pravni sustav, već ga se treba shvatiti kao „kompetenciju i životni stil čije stjecanje ne treba prepuštati slučaju“ (Naval i sur., 2002: 108). U antičkoj Grčkoj *građanin* je osoba koja „vlada i kojom se vlada“. U srednjem vijeku to je stanovnik „slobodnog kraljevskog grada“, koji uživa sve svoje povlastice i prava slobode. Od građanskih revolucija u 18. stoljeću on je član društvene zajednice (Spajić-Vrkaš i sur., 2001: 180/181). Od 19. stoljeća građanin ima i vlastita politička prava i društvenu sigurnost. „Građanstvo se prema nekim rječnicima definira kao ukupnost građana, državljanstvo (pripadnost jednoj državi)“ (Diković, 2012: 33). Građanin je osoba „koja sudjeluje u robno-tržišnim odnosima proizvodnje društvenoga života u kojima u skladu s vlastitim interesima zadovoljava potrebe svoje materijalne, duhovne i kulturne egzistencije, a njegova prava jamčila su se civilnim i gospodarskim pravom“ (Diković, 2012: 15). Državljanin je „osoba s političko-pravnim sustavom državljanina koji se svodio na političko pravo ravnopravnoga sudjelovanja u upravljanju državom“, oni su dakle „aktivni, djelatni državljani neke zemlje koji ne uživaju samo upravom i zakonom zajamčena prava, nego aktivno obavljaju svoje građanske dužnosti tj. sudjeluju u

društvenom životu i radu zajednice te se angažiraju oko svojega i njezinoga općeg dobra“ (Divković, 2012: 15). Postoje dvije vrste građanstva: aktivno i pasivno građanstvo. Pasivno se ostvaruje samim glasanjem na izborima za državna tijela vlasti. „Aktivno građanstvo određuje građanstvo koje se temelji na načelima i vrijednostima pluralizma, prvenstvu zakona, poštivanju ljudskog dostojanstva i kulturalnoj raznolikosti radi obogaćivanja građanina“ (Diković, 2012: 37). Aktivno građanstvo i unapređenje zapošljivosti su dva važna cilja cjeloživotnog učenja određena „Memorandumom o cjeloživotnom obrazovanju“. „Aktivno građanstvo je usredotočeno na problem da li i na koji način ljudi sudjeluju u svim područjima društvenog i ekonomskog života, na uspjehe i rizike s kojima se trebaju suočiti postupajući tako, te koliko, zahvaljujući takvom postupanju, osjećaju pripadnost i pravo da izraze vlastito mišljenje u društvu u kojem žive“ (Memorandum 2000: 7).

Kako glasi definicija GOO-a? GOO je definirano od strane Svjetskog programa za obrazovanje za ljudska prava UN-a³ kao „obrazovanje, treninzi i informacije čiji je cilj izgradnja univerzalne kulture ljudskih prava“ (URL 10). U dokumentu NESET II⁴ No. 1/2018 definira se i tradicionalno shvaćanje GOO-a, kojim se obuhvaća znanje političkih prava i dužnosti određenog građanina određene države. Takvo razmišljanje danas se smatra izrazito nazadnim, osobito unutar EU, jer ona kroz GOO promovira znanje o jednakosti, ravnopravnosti, pravima, dužnostima i odgovornostima svih građana EU te znanje o različitim povijesnim aspektima, različitim shvaćanjima i drugim kulturama (Golubeva, 2018).

Što nam omogućava GOO? GOO omogućava građanima da postanu odgovorni i aktivni, ravnopravni članovi društva, da djeluju za opće dobro svih i donose promišljene i mudre odluke, te obuhvaća sljedeće dimenzije i važnosti koje se provlače kroz svaku dimenziju zasebno te time tvore glavne točke GOO-a:

1. Društvenu dimenziju (važnost socijalnih i komunikacijskih vještina, kako bi se sukobi mogli rješavati bez nasilja),
2. Ljudsku – pravnu dimenziju (važnost svojih i tuđih prava),
3. Političku dimenziju (važnost donošenja odluka, zakona i propisa),
4. Kulturnu dimenziju (važnost upoznavanja vlastite kulture i važnost doprinošenja kulturi i upoznavanja drugih kultura, te međusobnog poštovanja),

³U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Ujedinjeni narodi“ upotrebljavat će se kratica „UN“.

⁴ Network of Experts working on the Social Dimension of Education and Training ili stručeno NESET je osnovana od strane Europske komisije i DG obrazovanja i kultura.

5. Gospodarsku ili ekonomsku dimenziju (važnost upravljanja financijama i novcem),
6. Ekološku dimenziju (važnost održivog razvoja i čuvanje prirodnih bogatstava) (URL 7).

GOO spada u jednu od osam ključnih kompetencija (one su: komunikacija na materinskomu jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u prirodoslovlju i tehnologiji, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, inicijativnost i poduzetnost, kulturna svijest i izražavanje) određenih Nacionalnim okvirnim kurikulumom za predškolski odgoj i obrazovanje te opće srednjoškolsko obrazovanje⁵. GOO spada u socijalnu tj. građansku kompetenciju, koja obuhvaća osposobljavanje za međuljudsku i međukulturnu suradnju (NOK, 2010). Građanska kompetencija se danas ubraja u jedne od najvažnijih ishoda učenja, upravo zbog toga što je ključna za razvoj i stvaranje demokratskog, tj. aktivnog i odgovornog građanstva i građanina (Kurikulum, 2012). “Ako građanin posjeduje spomenute kompetencije, govorimo o kompetentnom građaninu koji živi u skladu s duhom demokratskoga društva, koji je svjestan svojih vrlina i koji zna te vrline upotrijebiti kako bi pridonio razvoju samoga sebe i razvoju zajednice u kojoj živi“ (Diković, 2012: 31). Također, prema NOK-u⁶ GOO spada u međupredmetne teme tj. interdisciplinarne sadržaje zajedno s: osobnim i socijalnim razvojem, zdravljem, sigurnošću i zaštiti okoliša, učiti kako učiti, poduzetništvom i uporabom informacijske i komunikacijske tehnologije. Cilj GOO-a kao međupredmetne teme u odgojno-obrazovnom sustavu prema NOK-u je da osposobi učenika za aktivno obavljanje građanske uloge ili dužnosti. Značajni elementi GOO kao međupredmetne teme su: znanje, vještine, sposobnosti i stavovi koji razvijaju demokratsku svijest učenika, koji potom aktivno sudjeluju u razvoju demokratskih odnosa u školi i društvu te pridonose razvijanju vlastitog identiteta i osviještenosti globalnim problemima. GOO se uvodi kao međupredmetna tema upravo zbog toga što pridonosi osposobljavanju učenika za obavljanje građanske uloge, tj. razvijanje demokratske svijesti samog učenika i stvaranju kompetentne osobe (Kurikulum, 2012). U NOK-u su navedeni određeni ciljevi GOO-a kao međupredmetne teme. Učenici će uz pomoć GOO moći:

- Steći znanje i svijest o demokratskim načelima, institucijama i Europi.

⁵ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće srednjoškolsko obrazovanje“ upotrebljavat će se kratica „NOK“.

- Razviti pozitivan stav za sudjelovanje u životu škole i zajednice.
- Razviti pozitivan stav i zanimanje za sudjelovanje u društvenom životu i time zauzeti ulogu građanina.
- Razviti svijest i pravima i dužnostima građanina, ravnopravnosti u društvu i razviti će mogućnost poštivanja zakona, kao i drugih naroda i kultura.
- Kritički prosuditi društvene pojave (NOK, 2010).

U dokumentu NESET II No. 1/2018. naglašava se primarni cilj, a to je da svi građani zajedno žive ravnopravno unutar kulturalno različitih demokratskih društava, da se međusobno poštuju te da su integrirani u društvo i da svi imaju jednake šanse u svijetu rada.

Svaka država ima nekoliko opcija pri uvođenju GOO-a u svoj kurikulum tj. odgojno-obrazovni sustav:

1. GOO kao zaseban predmet kao najefikasniji način provedbe GOO.
2. Kroz kurikularno provođenje GOO-a, tj uvođenje sadržaja GOO-a kroz školske predmete (npr. povijest i zemljopis).
3. Uvođenje GOO-a kao tribine u školama. Time se ohrabruje učenika na aktivno djelovanje u društvu.
4. Uvođenje GOO-a kao tribine u školama, ali u sklopu izvannastavne školske aktivnosti (Huddleston, Kerr, 2010 navedeno u Sablić, 2014).

Proces organizacije i provedbe sadržaja GOO-a dijeli se na tri razine:

1. razina nastavnog plana i programa
2. razina kurikuluma i
3. razina međupredmetnog povezivanja ili integracije (Klemenčič, 2007).

GOO nije nužno povezan s učenjem o demokraciji, ravnopravnosti ili toleranciji, naprotiv, u nedemokratskim državama obuhvaća učenje odanosti i pokornosti vladaru, diktatoru ili nekoj drugoj ideologiji (Katunarić, 2009), kao što to možemo vidjeti na primjeru FNRJ, tj. SFRJ.

Unutar pojma aktivnog građanina i aktivnog građanstva počeo se javljati pojam interkulturalno građanstvo, koje obuhvaća nove ideje i šire moderne poglede te kulturalnu različitost zajednice. Ovo perspektiva potiče na novo diskutiranje o ponašanju, vrijednostima i osjećaju pripadnosti (Golubeva, 2018).

2.1. *Razvoj građanskog odgoja i obrazovanja kroz prošlost*

Kako bi se uvelo u temu GOO-a navodi se citat iz knjige *Građanin FNRJ-Vodič kroz prava i obaveze građana* (1959):

Prava čovjeka su, iz razumljivih razloga, uvijek privlačila pažnju ljudi. Još u starim dokumentima, spisima antičkih filozofa ili u nekim rimskim zakonima, na primjer, nalazimo rasprave o pojedinim čovjekovim pravima i njegovim obavezama prema određenoj društvenoj formaciji, čiji su se pogledi izražavali kroz shvaćanje autora tih radova ili zakonske tekstove. [...] I danas, kada se toliko razmišlja i govori o čovjekovim pravima, izazivaju pažnju, kao i čuveni engleski dokument iz 17. stoljeća, ustav američke države Virginije koji je 1776. godine donio predsjednik Jefferson, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz Velike francuske revolucije 1789., Montanjarska deklaracija 1793. godine, u kojoj je prvi put spomenuto pravo na rad [...] (Buzganović i sur., 1959: 5).

U prethodnom poglavlju navedene su dimenzije i sva područja koja GOO obuhvaća (društvena, ljudsko-pravna, kulturna, politička, gospodarska tj. ekonomska i ekološka dimenzija). Uzmimo za primjer demokraciju, tj. učenje o ravnopravnosti i o pravima sveukupnog naroda i svakog pojedinca. Demokracija spada pod GOO, ali ona postoji već dugo u povijesti čovječanstva. „Paralelno s razvojem demokracije razvija se edukacija za demokraciju“ (Klemenčić, 2007: 283), a edukacija za demokraciju je sinonim za GOO, što znači da GOO postoji otkad postoji ideja o demokraciji. Već tijekom francuske revolucije promicale su se ideje o slobodi, jednakosti ljudi i bratstvu i svi građani su bili slobodni ljudi, prema kojima se pojedinac jednako treba ponašati. Drugi primjer može biti aktivni građanin. Na primjeru starih Rimljana, biti aktivni građanin značilo je „promovirati“ i „štititi“ Rimski temeljni zakon bez obzira gdje se u svijetu ti isti Rimljani nalazili. Za vrijeme atenske demokracije, građanin je bio punopravni član jednog polisa i ispunjavao je svoje obaveze i pokušao sagledati prednosti svega te time podupirati društvo i nove, mlade naraštaje. Na odgoju građana zasnivaju se sve civilizacije, jer je cilj svih naroda bio isti, točnije da stariji nauče mlade naraštaje svojim pravilima kako bi skupa tvorili zajedničko i bolje društvo (Pratte, 1988). Tako se dolazi do zaključka da GOO postoji i prepliće se kroz povijest mnogih civilizacija i samog čovječanstva (demokracija, ekološko osviještenje, građanske revolucije, Europska povelja o ravnopravnosti muškaraca i žena, borba za obrazovanje žena, feminizam itd.), ali tek nedavno je čovjek sve svrstao pod zajednički naziv „građanski odgoj i obrazovanje“. GOO je prošao mnogo različitih promjena u zadnjih

nekoliko desetljeća i oblikovali su ga što vanjski što unutarnji čimbenici obrazovno-odgojnog sustava određene države.

Na primjeru Sjedinjenih Američkih Država se vidi raznolikost i poučavanje GOO u zadnjih 60-ak godina. Nakon II. svjetskog rata slijede poslijeratne godine kada se američke studente poučava s antikomunističkog stajališta o vrijednostima srednje društvene klase i odgovornostima produktivnog i kompetentnog člana društva, pri čemu je kvaliteta naučavanja ovisila o samom mjestu prebivališta i sve se temeljilo na očuvanju tradicionalne strukture obitelji. Između 1963. i 1978. godine kroz Ameriku se širi učenje o građanskim pravima. Uključuju se manjine – ljudi tamnije puti – u sustav GOO-a. Država Michigan je 1963. godine objavila prijedlog o izmjeni udžbenika u kojima bi se prikazivali ljudi tamne puti ili orijentalnog izgleda kako obavljaju djelatnosti iz svakodnevnog života, poput obavljanja kupovine u robnoj kući, pohađanje škole, odlaska liječniku, uživanja u parku i slično. Također, jedan od važnih preokreta dogodio se 1971. godine u SAD-u kada su svi osamnaestogodišnjaci dobili pravo glasa. GOO se uvodi 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća u obrazovni sustav kroz predmet „United States Government course“. Iza kobnog događaja u New Yorku 11. rujna 2001. godine učitelji GOO-a u SAD proširuju svoje diskusije na teme o zavjeri, heterogenosti i slično (Cristol i sur., 2011).

Iako se u Europi do 80-ih godina 20. stoljeća o ljudskim pravima učilo samo na fakultetima prava i međunarodnih odnosa, Francuska je prva europska država koja je već 1882. godine u osnovne škole uvela etičko i građansko obrazovanje (Nadrih, 2009 navedeno u Ceferin, 2012). U 80-im godinama prošloga stoljeća dolazi do promjena zbog nasilnog ponašanja prema drugim kulturama tj. migrantima te se pred škole stavlja novi zadatak kojim se mlade priprema za promoviranje demokracije i stvaranje okruženja u kojemu se uče kako poštovati ljudska prava, ali i vrijednosti različitih kultura (Sablić, 2014). Vijeće Europe pokreće 1997. godine novi projekt „Obrazovanje za demokratsko građanstvo“ s ciljem da navikne tadašnje društvo na kulturološke različitosti. Na 104. zasjedanju Odbora, gdje su se sastali ministri Vijeća Europe u Budimpešti 1999. godine donosi se „Deklaracija i program obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana“, čiji je cilj razvoj kulture ljudskih prava, kulturni pluralizam, društvena kohezija i „naglašavajući ključnu ulogu odgoja i obrazovanja u promicanju aktivnog sudjelovanja svih osoba u demokratskom životu na svim razinama: lokalnoj, regionalnoj i društvenoj“ (Deklaracija, 1999: 79). Deklaracija navodi GOO „teži usaditi kulturu ljudskih prava koja će osigurati puno poštivanje tih prava i

razumijevanje odgovornosti koje iz njih proizlaze“ (Deklaracija, 1999: 80). Vijeće Europe 2000. godine donosi preporuku da se u odgojno-obrazovne ustanove uvede obrazovanje za građanstvo. Mnoge države rade na provođenju te preporuke u djelo, kao npr. Velika Britanija koja uvodi GOO kao obvezan predmet već 2002. godine. Važnost GOO-a vidi se na primjerima školstva u Irskoj, Italiji, Francuskoj i Njemačkoj, kao i u Rumunjskoj, Poljskoj, Latviji itd., gdje u svakoj od tih država učenik otprilike oko svoje šeste godine započinje s učenjem o GOO (Sablić, 2014). Pojam građanske pismenosti razmatra profesor Otto Feinstein na Wayne State University Michigan u SAD-u kroz projekt „Civic literacy“. Tim projektom se nastoji implementirati program u škole i time potaknuti učenike na građanski aktivizam i inicijative (Diković, 2012). S građanskom pismenošću stječu se znanja i sposobnosti kod učenika kako bi oni postali informirani i aktivni građani 21. stoljeća. Građanska pismenost je novi politološki koncept i može pridonijeti kvalitetnijem funkcioniranju demokratskih političkih sustava države (Milner, 2002 navedeno u Diković, 2012).

3. Građanski odgoj i obrazovanje u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Cilj ovoga poglavlja je steći uvid u povijesne okolnosti za vrijeme SFRJ, ali i FNRJ⁷, u vrijeme kada nije postojao GOO kao međupredmetna tema ukomponirana u školski sustav kakvog mi danas poznajemo. Međutim, postojao je u FNRJ, možemo to nazvati „jedan oblik“ GOO-a, koji se naziva marksizam te uz njega i feminizam, ali i odgojno-obrazovni sustav koji je u nekim segmentima ipak bio napredniji od današnjega. Iako se možda neki ne slažu s idejom povezivanja marksizma i GOO, GOO ipak svoje korijene vuče iz toga pravca, kao i iz feminizma. Pomoću toga pravca radnička klasa i građanstvo su se kroz povijest izborili za svoja prava i jednakost u sustavu, dobili su potreban odgoj i obrazovanje od Marxovih sljedbenika koji su poticali njegovu ideologiju i ciljeve diljem svijeta. SFRJ vuče svoje temelje zakona upravo iz marksističkih točaka jednakosti i prava svih građanina, svih priznatih nacionalnosti (Slovenaca, Hrvata, Bošnjaka, Srbijanaca, Makedonaca i Crnogoraca) zajedničke države. Za početak navode se nazivi koje je Jugoslavija nosila kroz cijelo 19. stoljeće: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1918. godine), Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – Kraljevina SHS (od 1921. godine), Kraljevina Jugoslavija (od 1929. godine), Demokratska Federativna Jugoslavija – DFJ (od 1945. godine), Federativna Narodna Republika Jugoslavija - FNRJ (od 1945. godine), te Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – SFRJ (od 1963. godine do 1992. godine) (URL 12).

3.1. Marksizam

„Marksizam je otvoren, kreativan i kritički nastrojen, to je kritička misao, ali ne i odgojna metoda“ (Vranicki, 1973: 11). Marksizam je skup filozofskih, ekonomskih, socioloških i politoloških teorija, koje je oblikovao Karl Marx i njegove pristaše, među njima najpoznatiji i najvažniji Friedrich Engels. Karl Marx (rođen 05. svibnja 1818.; umro 14. ožujka 1883.) bio je njemački filozof, ekonomist i socijalistički revolucionar, koji se dotaknuo tema izrabljivanja radnika, kapitalizma, točnije kapitalističke proizvodnje i povijesnog materijalizma (URL 4). Nakon listopadske revolucije 1917. godine veliki broj ljudi bio je upoznat s Marxovim idejama i dolazi do popularizacije marksističkog pokreta među običnim pukom. Karl Heinrich Marx bio je možda i najpoznatiji mislilac 20. stoljeća. Friedrich Engels (rođen 28. studenog 1820.; umro 05.

⁷ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Federativna Narodna Republika Jugoslavija“ upotrebljavat će se kratica „FNRJ“.

kolovoza 1895.) bio je također njemački politički filozof, koji je razvio i nakon Marxove smrti nadopunio komunističku ideju Karla Marxa. Marx i Engels bili su poznanici i partneri. Već 1847. godine su zajedno započeli pisati pamflet te ga objavili kao *Komunistički manifest* 1848. godine (URL 5). On je bio dostupan široj publici i jednostavno napisan kako bi ga i neobrazovani dio puka mogao lako razumjeti. Čak se i slogan Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika⁸ „Proleter i svih zemalja, ujedinite se!“ ujedno i jedan od najpoznatijih komunističkih uzvika tada prvi put pojavio u pisanom obliku (URL 6). Napisavši knjigu *Anti-Dühring* (1878.) Engels je potaknuo Karla Kautskoga da marksizam definira kao znanost o povijesti sa stajališta proletarijata (URL 4). I Marx i Engels bili su zaokupirani društvenim problemom: „općeljudska emancipacija, odnosno socijalno oslobođenje proletarijata“ (Cvjetičanin, 1973: 37). Proletarijat se definira kao osnovna proizvođačka i eksploatirana klasa buržoaskog društva i kao nosilac novog načina materijalne proizvodnje i novog načina proizvodnje cjelokupnog društvenog života. Proletarijat teži dokidanju eksploatacije i tome da prevlada klasna struktura društva (Cvjetičanin, 1973). Obitelji Engels i Marx su se zbog njihovih radikalnih ideja morali neprestano seliti iz jedne države u drugu – živjevši zbog toga u Njemačkoj, Belgiji, Francuskoj – sve dok svoje utočište nisu pronašli u Londonu, gdje su i Marx i Engels umrli. Poslije Marxove smrti Engels je nastavio politički djelovati te je čak doprinio feminizmu povezavši dominaciju muškaraca nad ženama s dominacijom kapitalističke klase nad radnicima (URL 5).

Odgovor na pitanje „Što je marksizam i što on predstavlja?“ daje nam Vranicki (1973: 11): „to nije završna teorija i da po svojoj biti, po svojoj dijalektičkoj suštini nikada niti neće biti zatvorena“. Marksistička filozofija kao i marksistička misao uopće pretpostavljaju slobodu za neophodno kritičko osvjetljavanje historijskih fenomena i proturječje. Velikim dijelom se marksističke filozofske i znanstvene točke poistovjećuju s historijskim materijalizmom, kritikom političke ekonomije i klasnom analizom društva, te se marksistička nauka svodi na stajalište da duhovni, politički i kulturni život građanina i društva pronalazi svoje temelje u materijalnim odnosima proizvodnje. Razvoj marksizma odredilo je njegovo širenje na istok, točnije na okolno područje sadašnje Rusije, gdje u 1880-ima jača djelovanjem Lenjina (lenjinizam) i Plehanova, koji ga predstavljaju i primjenjuju kao sredstvo analize i kao revolucionarnu ideologiju (URL 4).

⁸ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Savez Sovjetskih Socijalističkih država“ upotrebljavat će se kratica „SSSR“.

Lenjin je doprinio analizi nacije i nacionalne emancipacije. Postoje razlike između njegovog i Marxovog djelovanja tj. njihovih teorija, jer su uvjetovane realnim povijesno-socijalnim kontekstom: „Marx je smatrao da će socijalizam biti djelo prije svega spontanog pokreta proletarijata najrazvijenih zemalja, a Lenjin je zastupao tezu o stvaranju socijalizma u jednoj zaostaloj zemlji. [...] Za Marxa je nacionalno pitanje bilo samo rezerva radničkog pokreta, a za Lenjina rezerva socijalističke revolucije“ (Cvjetičanin, 1973: 39). Marx je istaknuo da se „socijalizam suočava s dvije vrste opasnosti nakon što proleteru preuzmu moć: birokracija i kontrarevolucija oduzimajući posjed građanima“ (Bartos, 1950: 431). Lenjinizam se nazivao i istočnom verzijom marksizma i zalaže se za „razvoj svih nacija u jednoj državi i zaštitu prava svake nacionalne manjine“ (Cvjetičanin, 1973: 41).

3.2. *Društveno stanje u FNRJ i SFRJ*

U „staroj“ Jugoslaviji⁹ vidimo primjer stvaranja socijalizma u jednoj zaostaloj zemlji, gdje buržoazija nije uspjela riješiti nacionalno pitanje, zbog egoističnog klasnog interesa (Cvjetičanin, 1973). Naravno, i novi jugoslavenski marksisti i komunisti su određeno vrijeme bili pod utjecajem istočnog marksizma (Vranicki, 1973). Program Saveza Komunista Jugoslavije¹⁰ za vrijeme FNRJ izvještava „društveno ekonomski sistem socijalističke demokracije može stvarati i razvijati samo aktivan, materijalno i moralno zainteresiran pojedinac, čovjek i građanin; osobna, politička, socijalna, ekonomska, kulturna i druga prava građana postaju tako sastavni dio političke organizacije Jugoslavije [...] stoga čitavo naše zakonodavstvo odražava mnogo veća osobna prava građana nego što ih je i jedno ranije poznavalo, naročito ako je riječ o pravima građana u upravljanju proizvodnjom, raspodjelom, samoupravljanju u komuni i rješavanju javnih poslova“ (Buzganović i sur., 1959: 6).

Sustav FNRJ bio je napredan, brz, ravnopravan i težio je daljnjem usavršavanju i promjenama. „U našoj zemlji je, u određenim povijesnim uvjetima, takav sistem uglavnom izgrađen, njegovo usavršavanje teče neprekidno, jačajući dalje ulogu radnog čovjeka u društvu, pretvarajući zemlju sve više u asocijaciju slobodnih proizvođača, o kojoj su govorili Marks, Engels i Lenjin“ (Buzganović i sur., 1959: 7). Žene su imale pravo glasa, nisu im bila zabranjena određena radna mjesta, imale su jednake plaće kao

⁹ „Stara“ Jugoslavija je naziv za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca ili iza 1929. za Kraljevinu Jugoslaviju.

¹⁰ Savez Komunista Jugoslavije ili SKJ osnovan je 1919. i raspušten 1990. godine.

i muškarci – jednake plaće, uz mnoga druga prava, je nešto za što se žene u nekim demokratskim državama svijeta još uvijek u 21. stoljeću bore i zalažu. Već u Ustavu FNRJ iz 1946. godine stoji kako su svi građani jednaki pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest. Nepoštivanje jednakosti bilo je strogo kažnjivo. Svi narodi su imali potpunu slobodu govoriti svoj materinski jezik (čak i pred sudom), čuvati svoju kulturnu baštinu te su sve vjeroispovijesti bile priznate, a brak je bio važeći samo ako je sklopljen pred nadležnim državnim organima (Buzganović i sur., 1959). Jedno od osnovnih prava građanina u FNRJ je pravo na žalbu, na stan i naknadu štete od strane države itd. Na području današnje Republike Slovenije se 1953. godine za vrijeme FNRJ uvodi predmet „Društveno i moralno obrazovanje“, koji je služio kao alternativa religijskom obrazovanju. Ubrzo nakon predmet dobiva novo ime „Temelj socijalističke moralnosti“, koji je kasnije u vrijeme SFRJ preimenovan u „Socijalno-moralno obrazovanje“ i cilj mu je bio prenošenje socijalističke ideje i moralnosti (Kodelja, 1995 i Šimenc, 2003 navedeno u Kovačić, 2017). Ovo je bio zaseban predmet u osnovnim školama, točnije u sedmom i osmom razredu. Predmet se održavao jednom tjedno. Ideologija je bila interpretirana i uključena u program ostalih predmeta i razreda (Šimenc, 2003). Ovo je preteča današnjem GOO u Sloveniji, samo što je umjesto promoviranja demokracije, ovaj predmet promovirao ideologiju socijalizma, komunizma i tadašnje političke vladavine.

U SFRJ za vrijeme Josipa Broza Tita još više se poticalo bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti, čak i nacionalnih manjina (Mađari, Talijani itd.), koje su živjele unutar državnih granica. Od 1950-ih na dalje između Tita i Staljina postojali su sukobi, ali unatoč tomu po uzoru na SSSR uvodi se 1950. godine „radničko samoupravljanje“ i 1953. godine donesen je Ustavni zakon prema kojem sva vlast pripada „radnom narodu“ (Šetka, 2013: 4).

U 50-tim godinama prošlog stoljeća Jugoslavija je podjednako distancirana od SAD-a i SSSR-a. Njena politika težila je samostalnosti, a ne pripadnosti konceptu Zapadnog ili Istočnog bloka. „Pojam nesvrstani prvi put pojavio se 1950. godine na zasjedanju UN-a, povodom rata u Koreju, gdje se nekoliko država nije svrstalo, a među njima su bile Jugoslavija i Indija te su u tom kontekstu prozване nesvrstanimi. Kasnije je taj pojam službeno prihvaćen kao naziv za zemlje Trećega svijeta koje se nisu svrstale u niti jedan blok i u skladu s tim osnovale vlastiti pokret“ (Majstorović, 2014: 7).

Sagledamo li sada samo pravac marksizma na području današnje Hrvatske ili nekadašnje SFRJ, sve je započelo krajem 19. stoljeća, točnije 1894. godine osnivanjem Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, koja je ujedno bila i marksistički ustrojena (URL 4). Na Drugoj općoj sjednici učiteljske skupštine 1871. godine određeni su osnovni zadatci jedne škole. Ona ima zadaću odgajati i obrazovati djecu da moralno i pozitivno misle i djeluju, odgajati ih za rad, tj. za posao (Ogrizović, 1973), čime umjesto oblikovanja aktivnog građanina imamo oblikovanje aktivnog radnika. „Stara“ Jugoslavija, kako su je nekada nazivali zapravo je naziv za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca – Makedoncima i Crnogorcima nije niti bio priznat status naroda u to vrijeme (Cvjetičanin, 1973). Završetkom I. svjetskog rata Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije se razdvaja i njezino lijevo krilo sudjeluje u osnivanju Komunističke partije Jugoslavije, koja je osnovana 1919. godine te se kasnije, 1937. godine, pod okriljem nje osniva Komunistička partija Hrvatske, čiji se ideološki temelji zasnivaju na marksističkoj nauci. Marksizam na našim područjima 20-ih godina 20. stoljeća ulazi i u književnost te su neki od komunističkih predstavnika i književnika bili M. Krleža, A. Cesarec, O. Keršovani i slični (URL 4). 30-ih godina 20. stoljeća razvija se birokratski ili etatistički socijalizam s dvije sfere: političkom sferom, u koju spadaju država i partija te radnom sferom, u koju spadaju radnička klasa i inteligencija (Vranicki, 1973).

Nakon II. svjetskog rata (1939.-1945.) marksizam kao pravac postaje državnom ideologijom i društvenom teorijom Jugoslavije te se 80-ih godina prošlog stoljeća društvena teorija marksizma predaje u školama i na fakultetima (URL 4). Razdoblje od 1966. do 1974. godine je razdoblje liberalizma, buđenja nacionalne svijesti (Hrvatsko proljeće 1971. godine) i postupne federalizacije i demokratizacije (Šetka, 2013), koja se definira kao promjena u društvu radi ostvarenja demokracije kao rezultata tog procesa (URL 11). U to vrijeme javljaju se i studentski pokreti, koji se bore „protiv komunizma, za komunizam“ (Šetka, 2013: 5), ali koji su svejedno iskazali potporu Josipu Brozu Titu (Šetka, 2013).

U „novoju“, Titovoj Jugoslaviji (SFRJ), ali i u FNRJ svi narodi tj. plemena imaju priznat status za razliku od „stare“ Jugoslavije, gdje Crnogorcima i Makedoncima nije priznat status ravnopravnog naroda. U „novoju“ Titovoj Jugoslaviji potiče se jednakost, ravnopravnost i bratstvo svih narodnosti. Cvjetičanin (1973) navodi glavna pitanja analize i daje odgovore „tri su temeljna pitanja predmet analize u marksizmu: Što je čovjek? U kakvom se stanju nalazi čovjek i ljudsko društvo? I napokon kako prevladati postojeće stanje čovjeka i njegova svijeta ljudskog društva. [...] Čovjek je stvaralačko i

samostvaralačko biće prakse koji stvara svoj svijet i samoga sebe. Premda je čovjek racionalno biće prakse, njemu je njegov svijet, ljudsko društvo, još uvijek otuđen. [...] Dakle, temeljni problem marksizma je općeljudska emancipacija, odnosno socijalna emancipacija i putevi njezina ostvarenja, a njezin integralni dio je nacionalna emancipacija“ (Cvjetičanin, 1973: 36).

U SFRJ Ustavom je utvrđen socijalistički samoupravni demokratski odnos u kojem se čovjek oslobađa svake eksploatacije¹¹. Građanin ima prava koja su ograničena samo interesima tadašnjeg društva i slobodama i pravima drugih građana. Pojedinaac svojim radom i zaslugama stvara uvjete za razvoj i slobodno izražavanje mišljenja, kao i za poštivanje ljudskog dostojanstva (Bandalo, 1976).

Slom socijalizma, koji se dogodio na prijelazu 1990./1991. doveo je do rascjepa između države i marksističke ideologije te se time marksizam kao teorijsko usmjerenje ograničio na dio akademskoga proučavanja i naučavanja i postao dio teorijskog pluralizma (URL 4). Time se potvrđuje, da je smrću Josipa Broza Tita, jedine osobe koja je bila sposobna održati „bratstvo i jedinstvo“ te ravnopravnost svih naroda Jugoslavije započela propast države.

3.3. Školstvo u SFRJ

Za jugoslavensko školstvo važan je datum 27. studenoga 1951., jer je tada donesen „Zakon o osnovnim školama“. Prema njemu osnovnoškolsko obrazovanje traje osam godina, škole su društvene ustanove i nastavnici društveni radnici koji moraju odgajati učenike u duhu socijalizma. U početku su otvorene većinom šestogodišnje i četverogodišnje škole, s perspektivom postanka osmogodišnjeg školovanja. Godine 1954./55. na snagu je stupio „Nastavni plan i program za četverogodišnje, šestogodišnje niže razrede gimnazije i potpunu osnovnu školu“. Iste godine slijedi prelazak na osmogodišnje osnovno školovanje. Postojale su dvije vrste osmogodišnjih škola: narodna osmogodišnja i narodna osnovna osmogodišnja škola, koja nije imala stručne učitelje i polaznicima nakon nje nije omogućen upis u gimnazije. Učenici i učenice pohađali su iste predmete u školama i nije postojala tradicionalna podjela na muške i ženske predmete (muškarci su pohađali domaćinstvo). U školama je bilo više učiteljica nego učitelja. Osnovne škole su činile osam razreda (od sedme do 15. godine života), a

¹¹ „Eksploatacija“ ima dva značenja, ali u ovom kontekstu se misli na svaku zaradu na tuđem radu tj. zakidanje ili nedavanje pravedne naknade za rad ili za dobra korištenje položaja onoga kojemu se tako čini šteta.

srednje su se škole sastojale od tri ili četiri razreda. Učitelji koji predaju učenicima u srednjim školama su trebali imati fakultetsko obrazovanje. Opći zakon o uređenju školstva donesen je 1958. godine. Tim zakonom je ozakonjeno obavezno školovanje za svu djecu od njihove sedme do 15. godine (Rosandić, 2013). Visokoškolsko obrazovanje je bilo organizirano na shemi dvije plus dvije godine, dvije godine preddiplomskog (osnovnog) studija i dvije godine diplomskog (dodatnog) studija. Ideologija se provlačila kroz jugoslavensko školstvo i u osnovnoj školi učenici su pohađali predmet pod nazivom „Obrana i zaštita“ ili „ONO i DSZ“, gdje su učili kako previjati rane, pripremati eksploziv, pjevati Titove pjesmice što činiti u slučaju bombardiranja grada itd. Sva djeca su bila članovi Titovih malih pionira. U sklopu toga pjevale su se ideološke pjesme poput:

*Pioniri maleni, mi smo vojska prava,
Svakog dana rastemo ka zelena trava,
Smrt fašizmu, a sloboda narodu,
I mene će moja mati
Pionirom zvati.*

Vjeronauk kao predmet nije postojao u školskom sistemu, već se poučavao u crkvama, a ostale religije u svojim vjerskim ustanovama. Bila je na snazi totalna sekularizacija¹² unutar školskog sustava. U srednjim školama postojali su zasebni nastavni predmeti uvedeni 50-ih godina 20. stoljeća „Osnove marksizam“ i „Teorija i praksa samoupravnog socijalizma“, gdje su učenici učili o partiji, pravima i pogledu na svijet. O osnovama marksizma učilo se u prvom razredu srednje škole, a u ostalima se sve produbljivalo predmetom „Teorije i praksa samoupravnog socijalizma“. Prije njih marksizam je bio međupredmetna tema. Cilj predmeta „Osnove marksizma“ je bio shvatiti smisao, vrijednost i važnost marksizma kao sistema shvaćanja svijeta, da upoznaju dostignuća marksističke ideološke teorije i prakse, da se idejno, moralno i kulturno pripreme za uključivanje u tokove i tendencije tadašnjeg suvremenog života. Cilj predmeta „Teorija i praksa samoupravnog socijalizma“ je da učenici upoznaju osnovne karakteristike, rezultate i predmete razvitka jugoslavenskoga društva, da imaju tendenciju razvoja i dodatne izgradnje samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji. Godine 1983. oba predmeta spojena su u jedan pod nazivom: „Marksizam i socijalističko

¹² Odvajanje školstva od Crkve.

samoupravljanje“ s ciljem da učenici nauče prepoznati osnovne probleme sredine u kojoj žive, da upoznaju osnove marksističke teorije, temeljne kategorije i metodu, da upoznaju proces izgradnje samoupravnih društvenih odnosa u Jugoslaviji, aktualne probleme te da se osposobe za uključivanje u radnu sredinu i društvenu zajednicu (Radiković, 2015).

Više o marksizmu kao predmetu uvedenom u odgojno-obrazovni sustav piše Dimitrov (1978) te smatra da iz suprotstavljanja masovnoj kulturi i potrošačkom društvu proizlazi vlastiti duhovni identitet. On u predmetu „marksizam“ pronalazi problem, jer on ne negira masovnu kulturu, već je samo njezina deklarativna antitetaza. „Marksizam“ kao predmet nije praktično, već ideološko rješenje.

Dimitrov (1978) smatra da se marksizam razdvojio od kulture i ušao u dogmatičnu i apolozijsku¹³ platformu i da je dostigao stupanj konzervativnosti. Određene države koje su nekada bile članice SFRJ zadržale su neke dijelove Titovog državnoga uređenja, kao na primjer Hrvatska i Slovenija koje imaju besplatno zdravstvo, kao i školstvo. Dok na primjeru susjedne Srbije možemo vidjeti kako se školstvo djelomično plaća. Pod time se primjerice misli, da se visoko obrazovanje tj. polaganje ispita u redovno upisanoj godini na sveučilištima dodatno plaća. Osnovna škola u Hrvatskoj i Srbiji je ostala na temeljnih osam razreda kao što je bilo i u bivšoj državi SFRJ, ali Slovenija je ipak proširila trajanje osnovnoškolskog temeljnog obrazovanja na deveti razred.

Prije prikaza provedbe GOO-a u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji nakon raspada SFRJ, moramo naglasiti da se osnovna platforma za provođenje demokracije nakon raspada komunizma nametnula odgojno-obrazovnim ustanovama, točnije školi. Ona je trebala oblikovati nove generacije koje će težiti i ostvariti demokraciju i zbog toga je jedan od prvih koraka svake postkomunističke države većinom promjena reforme u školstvu. Kako bi se sukob između novoga i staroga koncepta izbjegao, nastavnici koji su predavali marksizam ili komunizam nisu smjeli predavati GOO ukoliko nisu prošli posebne obuke (Malak-Minkiewicz, 2007). Zemlje u prijelazu s komunističkog svjetonazora na demokratski svjetonazor često su se uključivale u raznorazne projekte, koje je organizirao npr. SAD, ali i neke države Europe. Jedan od programa je i

¹³ Apologija je obrana ili zagovaranje određenog nazora ili općenito nauka.

CIVITAS¹⁴ čiji je cilj bio pružiti materijale nastavnicima GOO-a. U sklopu ovoga programa organizirani su brojni seminari, usavršavanja i posjete školama i institucijama u kojima je GOO bio uveden te razmjene nastavnika itd. (Kovačić, 2017).

¹⁴ CIVITAS, koji 1997. godine postaje CIVITAS International, je institucija čiji je glavni cilj bio ojačati demokraciju u Zapadnoj Europi kroz obrazovne programe i radionice. Članice su bile postkomunističke europske zemlje (Naval i sur., 2002).

4. Studije o građanskom odgoju i obrazovanju

Komparativne studije na području GOO-a na međunarodnoj razini započele su na inicijativu Međunarodnog udruženja za vrednovanje odgojno-obrazovnih postignuća (International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA) 70-ih godina 20. stoljeća, točnije 1974. godine kad su objavljeni rezultati projekta „Six Subject Survey“ koji je obuhvaćao pored engleskog i francuskog jezika, čitanja, prirodnih predmeta i rezultate o GOO-u (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016). Istraživanje je provedeno među desetogodišnjacima i četrnaestogodišnjacima iz deset različitih zemalja. Glavni cilj ovog projekta je bio doći do spoznaje „kako se učenici pripremaju za građansku ulogu, kako shvaćaju temeljne pojmove demokracije i koje stavove imaju u tom području, koja obilježja pripisuju 'dobrom' građaninu te utječu li i izvanškolski čimbenici (obitelj, prijatelji, mediji) na razvoj njihove građanske kompetencije“ (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 154).

Budući da je istraživanje „Six Subject Survey“ doživjelo mnogo kritika zbog propusta, IEA 1994. godine pokreće novi projekt, koji je usmjeren samo na GOO pod nazivom „Civic Education Study“ (CIVED). Glavni cilj projekta je bio „utvrditi čimbenike političke socijalizacije i ispitati rezultate učenja za građanstvo u zemljama s različitim društveno-političkim uređenjem, u kategoriji znanja, stavova i vrijednosti te aktualne i buduće participacije“ (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 154). U prvoj fazi projekta koristio se kvalitativni pristup i metoda strukturirane studije slučaja i fokusiralo se na četiri teme: demokracija i građanstvo, nacionalni identitet i međunarodni odnosi te društvena kohezija i različitost. Istraživanje prve faze se provelo u 24 države. Istraživački instrumentarij za drugu fazu sastojao se od tri kategorije podataka:

1. organizacijsko-programski aspekti građanskog odgoja i obrazovanja u što spadaju status, ciljevi, zadatci, nastavna načela i provedbeni modeli;
2. građanska znanja, vještine, stavovi i ponašanja učenika do čijih se rezultata dolazilo anketnim upitnikom i testom znanja;
3. mišljenja i stavovi nastavnika o GOO uključujući inicijalno obrazovanje i stručno usavršavanje itd. (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 155).

U provedbi druge faze sudjelovalo je 90 000 učenika iz 28 zemalja iz Europe, Južne i Sjeverne Amerike te Azije i oko 8 000 nastavnika. Rezultati su potvrdili da većina učenika razumije temeljna demokratska načela i vrijednosti, podjelu vlasti i slobodu govora, ali su potvrdili i da je poznavanje tih koncepata često samo površno.

Razlike su se pojavile kod važnosti konvencionalnoga nasuprot društveno-angažiranom građanstvu. Rezultati su također pokazali slične stupnjeve znanja i vještina učenika iz takozvanih „starih“ i „novih“ demokracija. „U 27 od 28 zemalja spol se nije pokazao relevantnim, no zato je posjedovanje knjiga u obitelji, kao indikator socio-ekonomskog statusa, pozitivno koreliralo s brojem bodova na testu znanja“ (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 156).

IEA je 2008./2009. godine provela novo globalno istraživanje pod nazivom „International Civic and Citizenship Study“ (ICCS) koje je obuhvatilo 38 zemalja te su ispitani učenici osmih razreda, nastavnici i ravnatelji. Pokazalo se kako među državama postoje razlike u nazivu GOO (neke zemlje ga nazivaju odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo ili državljansko obrazovanje i slično), razlike u ciljevima i u načinima provedbe GOO-a. Stavovi učenika o građanstvu i demokraciji ne razlikuju se puno od stavova utvrđenih istraživanjem iz 1994. godine. U nekim državama se pokazalo kako zanimanje roditelja igra važnu ulogu prediktora znanja za razliku od interesa roditelja za političke i društvene teme te migrantskog podrijetla učenika, kod kojih je povezanost sa znanjem bila niska. U ovom istraživanju zabilježen je bolji rezultat na području ekonomske pismenosti kod učenica (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016). U istraživanju „ICCS2016“ sudjelovalo je i 4000 učenika, oko 3000 učitelja i 176 ravnatelja osnovnih škola iz Hrvatske, kao i učenici, nastavnici i ravnatelji iz susjedne Slovenije. Učenici iz Hrvatske postigli su iznadprosječne rezultate i ostvarili 531 bod. Istraživanjem je potvrđena povezanost između građanskih znanja i spola i socioekonomskog statusa učenika. Iako je razina pripremljenosti hrvatskih učitelja za poučavanje GOO-a zadovoljavajuća oni se još uvijek nalaze ispod prosjeka ICCS-a u većini obuhvaćenih područja, izuzev područja odgovorne upotrebe interneta, razvoja kritičkog i neovisnog mišljenja kod učenika. Zaključci su:

1. učitelji su u prosjeku veću važnost posvetili ekološkoj i kulturnoj komponenti i zaštiti kulturnog naslijeđa,
2. učitelji stječu znanje o GOO-u ovisno o vlastitom entuzijazmu i osobnoj zainteresiranosti,
3. ne koriste često neformalne metode rada,
4. vidljivo je da učitelji nisu dovoljno educirani, ali ipak se osjećaju pripremljeno za provedbu GOO-a (URL 16).

Istraživanje na temu građanskog odgoja i obrazovanja, obiteljskog okruženja i lokalne zajednice proveo je grad Rijeka na lokalnoj razini. Istraživanjem su pomoću posebno strukturiranog upitnika ispitana mišljenja i stavovi 314 učenika i 111 učitelja iz Rijeke. Rezultati su pokazali da postoji značajna razlika između dječaka i djevojčica u slobodi svakodnevnih donošenja odluka, što je ujedno jedan od kriterija. Također, veći je stupanj motiviranosti djevojčica nego dječaka da aktivno sudjeluju u zbivanjima lokalne zajednice. Razlike u stavovima učitelja su povezane s njihovim godinama. Stariji učitelji smatraju da bi se GOO trebao provoditi kroz izvannastavne aktivnosti dok mladi učitelji smatraju da bi ga se trebalo poučavati kroz formalno obrazovanje (Piršl i sur., 2007).

Nakon pada komunizma države su bile usredotočene prvenstveno na jačanje etničke nacionalnosti. „Pitanje osnaživanja i pripreme građana postavljalo se samo formalno, kao i pitanje prava manjina, ali i zaštite kulturne raznolikosti društva u cjelini“ (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 177). Vijeće Europe se obvezalo u sklopu projekta „Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo“ da će pomoći zemljama jugoistočne Europe pri uvođenju odgovarajućih programa u njihove odgojno-obrazovne sustave. Projekt je tijekom 2000. godine proveden u devet zemalja¹⁵ jugoistočne Europe. „U objedinjenom se izvještaju navodi da ustavi gotovo svih zemalja regije podupiru razvoj inkluzivnih i egalitarnih društava i da ne postoje pravne prepreke formuliranju i provedbi *policy*-ciljeva u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i upravljanje različitošću. [...] Zamijećeno je i da u nekim kurikularnim dokumentima nedostaje nužna razina jasnoće i koherentnosti pa se u izvještaju izražava sumnja u mogućnost njihove učinkovite provedbe ukoliko se ti nedostatci ne uklone na vrijeme“ (Spajić-Vrkaš, Čehulić, 2016: 178).

„Istraživanje percepcije i stavova ispitanika o građanstvu“ proveo je Institut za društvena istraživanja 2015. godine s ciljem da se definiraju obilježja i stavovi dobrih građana. Rezultati su ukazali da je najvažnija građanska odgovornost poštivanje zakona i pravila, zatim slijedi podmirivanje vlastitih dugovanja prema državi. Najvažnijim građanskim pravom smatra se osigurana zdravstvena zaštita. Rezultati pokazuju da se pod političkim sudjelovanjem građana više podrazumijeva promatranje i informiranje, a manje sudjelovanje. Nisko je političko povjerenje, kao i procjena vlastitog utjecaja ispitanika na politički život, ali na drugu stranu visoka je percepcija raširenosti

¹⁵ Proveden je u Albaniji, Bugarskoj, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Kosovu, Makedoniji, Rumunjskoj, Srbiji i Sloveniji.

korupcije. Percepcija je u polju socijalnog povjerenja u druge ljude, što je nerijetko temelj slobode govora i prava na različitost, ipak podijeljena. Jedna strana smatra da bi ljudi bili poštteni, a malo veći postotak smatra da bi u najvećem broju slučajeva ljudi pokušali iskoristiti situaciju da se odigra u vlastitu korist. Na kraju se ocjenjivalo stanje demokracije u Hrvatskoj na ljestvici od jedan do deset. Te godine su ispitanici u prosjeku ocijenili stanje sa 4,7, ali stanje demokracije za 10 godina je optimističnije ocijenjeno s 5,7. Paralelno s ovim istraživanjem provelo se istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola. Sudjelovalo je oko 1146 sudionika, što trogodišnjih, što četverogodišnjih srednjih školi. Jaz između prosjeka točnih odgovora između gimnazijalaca i učenika trogodišnjih programa je velik. Gimnazijalci su u prosjeku odgovorili točno na 12 pitanja, a učenici trogodišnjih programa tek na 6 pitanja. Velika većina se može zamisliti u prijateljskom odnosu s osobom druge boje kože, vjeroispovijesti ili nacije, ali tolerancija je znatno manja prema zaštiti prava manjina u javnom prostoru. Polovica sudionika smatra da se obilježja drugih kultura i jezik ne bi trebali koristiti u prostorijama državnih institucija. Najmanja tolerancija je vidljiva u pogledu na homoseksualnost, koja se smatra bolešću. Teme koje su najmanje obrađene unutar odgojno-obrazovnog sustava su: seksualnost, suvremeni mediji, Europska unija, nacionalne manjine, kulturne različitosti, zaštita okoliša, održivost razvoja i aktualni problemi društva kao i svijeta (URL 9).

5. Stvaranje demokratskih ili aktivnih građana

U pripremi mlade osobe da preuzme ulogu aktivnog građanina koji je sposoban snositi odgovornost za svoje odluke i postupke veliku ulogu igra obitelj, mediji, društvo, lokalna zajednica, ali i odgojno-obrazovne institucije: vrtić, osnovna i srednja škola, kao i fakultet (Sablić, 2014). Kreće se od težnje pojedinca koja mu je ukorijenjena preko obitelji tj. društvenih i moralnih vrijednosti. Znanje nije dovoljno za razvoj demokracije, već treba razviti i vještine, vrijednosti i stavove kako bi došlo do razvoja, što društva, što pojedinca (Diković, 2012). „Boljim upoznavanjem sebe i svoje uloge u razvoju društva te prihvaćanjem različitosti drugih učenici razvijaju samostalnost, osobni integritet te pozitivan odnos s drugim učenicima i okolinom“ (Sablić, 2014: 86). Stvaranje aktivnog građanina i aktivnog pojedinca znači pripremanje za suživot u Europi, koja se uređuje na načelima prava i slobode pojedinca, jednakosti, participaciji i pluralizma. „Škola, u suradnji s drugim formativnim čimbenicima, uključujući civilno društvo, ima važnu ulogu u informiranju, osvješćivanju i osnaživanju mladih za aktivno i odgovorno demokratsko građanstvo (Diković, 2012: 42). Građanska kompetencija podrazumijeva građansko znanje i razumijevanje, građanske vještine i sposobnosti te građanske vrijednosti i stavove. Predškolsko i visokoškolsko obrazovanje igra važnu ulogu u razvitku građanske kompetencije (Kovačić, Horvat, 2016).

Diković (2012) postavlja pitanja: „Što bi trebalo biti važno Ministarstvu obrazovanja svake države? Kakva bi trebala biti politika kreiranja i unaprjeđenja vlastitoga obrazovnog sustava radi oblikovanja osnaženih građana koji će posjedovati znanje, vještine i stavove potrebne u demokratskom društvu?“ (2012: 42), ali i daje odgovore kako bi država trebala kreirati politiku i strategiju, te kurikulum. Za GOO je važan primjer dobre prakse, a u Hrvatskoj nedostaje prikupljanja, registriranja, obrade informacija itd. Također, samovrednovanje tj. vrednovanje treba uključiti u odgojno-obrazovni sustav, točnije sve njegove aktivnosti. Temeljna promjena u obrazovanju, jest ostvariti pravo na obrazovanje. Učiteljima su potrebne metode i sadržaji kojima bi mogli potaknuti učenike i oblikovati stavove te kako bi došlo do obrazovanja za određene vrijednosti.

Suvremena škola od učenika traži razumijevanje. Ona teži usmjeravanju pozornosti na učenike i kvalitetu naučenoga. Pojedinac tako postaje svjestan. On zna što želi, koje su mu mogućnosti i zahtjevi i postaje kompetentan za svakodnevno aktivno sudjelovanje u društvu, postaje odgovoran i samostalan. Suvremena škola želi surađivati

s roditeljem i mora biti spremna na to u svakom trenutku. Roditelji su sudionici odgojno-obrazovnog rada. Oni usmjeravaju djecu u svijet i svakodnevni život. Ne uključuju se samo roditelji u život suvremene škole, već i lokalna zajednica. Suvremena škola ima cilj: „naučiti učenika slobodno misliti na sebe kao odgovornoga su-nositelja društvenih promjena na svim razinama, a u pravcu sve veće sigurnosti i stabilnosti svijeta kao prave ljudske zajednice“ (Spajić-Vrkaš, 1999: 581 navedeno u Diković, 2012: 43). Učenici su otvoreniji prema vršnjacima, učiteljima, općenito prema okolini. Sve u svemu, nova škola i novi učenici imaju potrebu imati i nove nastavne metode. Potrebne su im aktivne, participativne i istraživačke metode učenja i poučavanja, koje učenike potiču da preuzmu odgovornost za svoje postupke. Suvremena nastava teži suvremenim pristupima u radu s učenicima. Ukoliko se sve navedeno ostvari, škola će postati demokratska mikro zajednica učitelja, lokalne uprave, roditelja i učenika (Dürr i sur., 2002 navedeno u Diković, 2012).

Odgojno-obrazovne reforme su česte u zemljama Europe i tradicionalna nastava polako nestaje i zamjenjuje se sa suvremenom nastavom. Nastavom koja obuhvaća rad izvan učionice, razne oblike partnerskog učenja, samostalno otkrivanje znanja, interakcija učenik-učenik itd. Interakcija između učenika postaje važan oblik usvajanja znanja, a primjena znanja u svakodnevnom životu postaje važna smjernica odgojno-obrazovnoga procesa na svim njegovim razinama (Diković, 2012). U obrazovanju bi se trebala pronaći rješenja za društvene probleme i zbog toga mnoge zemlje pokreću reforme u školstvu. Priprema građanina je u svim reformama imala važno mjesto. Od škole se očekuje da kod učenika stvori građansku pismenost, koja uključuje znanje o vladinim pravima, pravima pojedinca, suverenosti naroda, političkoj participaciji, građanskom društvu, pravima manjine, identificiranju, opisivanju i objašnjavanju ideja i pojava itd.

Mlade je potrebno poučavati o njihovim pravima i odgovornostima kao građana i kako zaštititi svoja prava i ispuniti odgovornosti. Treba ih naučiti kako komunicirati u suvremenom životu te živjeti demokraciju i živjeti u demokraciji, kako razviti toleranciju i kritizirati. Obrazovanje ima veliku ulogu u društvu pa tako i u osposobljavanju građanina za sudjelovanje u demokraciji. Sve je jasnije da bi današnje obrazovanje trebalo mlade ljude osposobiti za život i rad u demokratskom društvu i to na način da aktivno žive svoja prava i odgovornosti, da razumiju načela i vrijednosti vlastitoga društva. Uloga današnjeg, suvremenoga obrazovanja znači zadovoljavanje potreba pojedinca kroz zadovoljavanja potreba cijeloga društva. Ciljevi obrazovanje

trebaju biti usklađeni s ciljevima drugih društvenih sektora te se provoditi kao dio reforme. Zadatak škole nije samo da učenik razvije razumijevanje, već i da mu se osigura i olakša učenje onih znanja koja su potrebna našem demokratskom društvu. Zadatak odgojno-obrazovne ustanove je podučavati svoje učenike za društvo koje uči (Diković, 2012). Ukoliko se učenike ne obrazuje i ukoliko oni ne uče o vladi i politici, oni postaju cinični i odvoje se od društva, kao i od aktivnosti vezanih za demokratsko društvo. Uloga obrazovanje u aktivnom, društvenom i građanskom angažmanu se ne smije zanemarivati, jer upravo obrazovanje igra veliku ulogu u tom procesu stvaranja aktivnog građanina. Obrazovni programi mogu potaknuti interes za politikom kod mladih osoba (Golubeva, 2018).

Neki od prijedloga kako postati aktivni građanin:

- postani član odbora lokalne zajednice
- volontiranje
- čitanje lokalnih novina i upoznavanje s problemima lokalne zajednice
- poznavanje zakona i prava
- razvrstavanje otpada i održavanje prirodnih površina čistima
- poznavanje povijesti
- kupnjom lokalnim proizvoda
- posjeti razna događanja (predstave, balet, muzeje...) (URL 8).

Na kraju se ističe citat: „građanstvo nije kompetencija koja se uči u školi i koja je korisna u nekom elementu života, ono je životni stil koji se uči cijeli život“ (Kovačić, 2017: 2). Kako obrazovanje postaje životni proces, tako i obrazovanje za GOO postaje cjeloživotni proces, jer živimo u društvu znanja gdje se uslijed tehnoloških i društvenih promjena sve mijenja i potrebno je svakodnevno usavršavanje.

6. Metodologija istraživanja

6.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su načini provedbe, tj. realizacije GOO u školskom sustavu pojedinih država: Republike Hrvatske, Republike Slovenije i Republike Srbije.

6.2. Cilj i zadatci istraživanja

Cilj istraživanja ovoga diplomskog rada je prikazati GOO u Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji te njegovom usporedbom ukazati na sličnosti i razlike između navedenih država. Zadatci istraživanja su:

1. analizirati provedbu GOO-a u odgojno-obrazovnim sustavima Republike Hrvatske, Republike Slovenije i Republike Srbije,
2. prema prethodno utvrđenim kriterijima utvrditi sličnosti i razlike u provedbi GOO u Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji.

6.3. Metoda istraživanja

Kao metoda istraživanja koristi se horizontalna komparacije, točnije usporedba. Prva dva koraka komparacije su deskripcija i interpretacija tj. detaljnije opisivanje položaja GOO-a u školskom sustavu navedenih država. Treći korak je juxtapozicija ili stavljanje jednog do drugog, gdje se analiziraju sličnosti i različitosti između pojmova (Vrcelj, 2005). Komparativna analiza bit će provedena na temelju pet unaprijed utvrđenih kriterija.

7. Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji

U ovom poglavlju će se prikazati primjena i poticanje GOO-a, točnije građanske kompetencije kao jedne od osam glavnih kompetencija u navedenim državama: Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. Pritom će se vidjeti razlike u primjeni i poticanju GOO-a. Budući da se rad temelji na usporednoj, tj. komparativnoj analizi na kraju će se ukratko istaknuti razlike i sličnosti na temelju kriterija u sistemima primjene GOO-a u Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji. Svojstvo usporedbe je GOO, a usporedba se provodi prema sljedećim kriterijima:

1. Uvođenje GOO-a u odgojno-obrazovni sustav pojedine države,
2. Realizacija GOO-a u odgojno-obrazovnom sustavu,
3. Ciljevi i zadatci GOO-a,
4. Obrazovanje nastavnika u području GOO-a i
5. Vrednovanje učenika na području GOO-a.

7.1. *Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj*

1. Način uvođenja GOO-a u odgojno-obrazovni sustav Hrvatske

Centar za ljudska prava 2009. godine proveo je istraživanje pod nazivom „Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama“ i rezultati su pokazali nedostatak GOO-a u Hrvatskoj, iako je istraživanje stavova i mišljenja učenika, nastavnika, ravnatelja i roditelja u osnovnim školama pokazalo da većina tih ispitanika građanski odgoj i obrazovanje smatra najvažnijim ciljevima školovanja. Kao odgovor na provedeno istraživanje i loše rezultate Vlada Republike Hrvatske 2010. godine osniva „Nacionalni odbor za obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo“¹⁶. NOO¹⁷ je savjetodavno tijelo koje promovira odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo na svim razinama odgojno-obrazovanog sustava (osnovno, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje) te u svim oblicima od formalnog do neformalnog obrazovanja. Zadaća tog savjetodavnog tijela je davanje smjernica i uputa

¹⁶ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Nacionalni odbor za obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo“ koristit će se kratica „NOO“.

za izradu novog programa građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj (Kovačić, Horvat, 2016).

2. Realizacija GOO-a u odgojno-obrazovni sustav Hrvatske

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta predstavilo je 2010. godine NOK u kojem je odgoj i obrazovanje za građanstvo na različite načine postalo dijelom školskog kurikulumu. Uvođenjem NOK-a u hrvatski odgojno-obrazovni sustav poštovala se tradicija, kao i vremenska dimenzija koja je potrebna da dođe do promjene postojećeg sustava i pomaka u kvaliteti odgoja i obrazovanja učenika u Hrvatskoj. Tim dokumentom dolazi do promjene u odgojno-obrazovnom sustavu Republike Hrvatske, ali i inovacija poput: usmjerenosti prema kompetencijama, podjeli na odgojno-obrazovna područja, novih i suvremenih sadržaja i nastavnih predmeta, visokog stupnja slobode u kreiranju školskih i predmetnih kurikulumu i slično. NOK i njegovo konstruiranje pridonijelo je demokratizaciji odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj (Sablić, 2014). NOK je definirao GOO kao zasebno odgojno-obrazovno područje i time stvorio važan preduvjet za razvoj predmetnog kurikulumu GOO-a u Hrvatskoj. Agencija za odgoj i obrazovanje¹⁸ je 2012. godine predložila „Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja“, koji je odobren od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta i prelazi iste godine u eksperimentalnu provedbu (Kovačić, Horvat, 2016).

Budući da je GOO u NOK-u usmjeren na sveobuhvatnu građansku kompetenciju (podjednako se razvijaju sve funkcionalne i sadržajne dimenzije i uređuju svi aspekti života i rada u obrazovnoj ustanovi), predložen je spiralno-razvojni model uvođenja (Sablić, 2014). Kurikulum GOO-a iz 2012. godine objašnjava da se model sastoji od četiri ciklusa (Kurikulum, 2012). U prvom ciklusu, koji obuhvaća obrazovanje od prvog do četvrtog razreda osnovne škole, GOO se ostvaruje međupredmetno i izvannastavno kao obvezna aktivnost. U drugi ciklus spadaju učenici koji pohađaju peti i šesti razred osnovne škole i tu se uz međupredmetni i izvannastavni pristup uvodi i izborni modularni pristup. Pri tome se misli na to da se učenici sami bave pojedinim temama ili područjima GOO-a, ali ipak oslanjajući se na: Osnove demokracije, Projekt Građanin, Medijacija i ostalo. Sljedeći ciklus obuhvaća učenike sedmog i osmog razreda osnovne škole te se uz međupredmetni, izvannastavni i izborni modularni pristup uvodi GOO kao izborni predmet. U zadnjem, četvrtom ciklusu koji zahvaća učenike prvog i drugog

¹⁸ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Agencija za odgoj i obrazovanje“ upotrebljavat će se kratica „AZOO“.

razreda srednje škole GOO se uvodi kao obvezni predmet te time automatski i međupredmetni, izvannastavni i modularni pristup postaje obavezan. Ishod sva četiri ciklusa je da učenik s vremenom postane emancipirani i društveno angažirani građanin različitih zajednica u kojima ima status nositelja prava i odgovornosti. Što se tiče ostalih razreda srednje škole, obvezna je modularna i izvannastavna provedba GOO-a koja se usmjerava na istraživanje prava i odgovornosti s naglaskom na poduzetništvo, tj. poduzetničke inicijative mladih, zagovara i predlaganje rješenja institucijama lokalne zajednice i usmjerava na struku učenika (URL 9).

„U školskoj godini 2012./13. kurikulum je eksperimentalno uveden u 12 škola, kao međupredmetno područje, ali za pojedine dobne skupine i kao zaseban predmet ili izvannastavna aktivnost“ (Kovačić, Horvat, 2016: 25) Rezultati su trebali pridonijeti stvaranju nove i konačne verzije Kurikuluma GOO-a. Dolazi do preobrata i na kraju se AZOO¹⁹ nalazi u procesu izrađivanja GOO-a kao međupredmetne teme te ga 2014./15. godine na takav način uvodi u školski sustav tj. program (Kovačić, Horvat, 2016). Kao međupredmetna provedba, GOO nije uključivao prijedloge učitelja i učenika, niti preporuke stručnjaka iz eksperimentalne faze u odgojno-obrazovnim ustanovama iz 2012./13. godine. GOO je uveden „isključivo kao međupredmetna tema, ali bez sadržajnog proširenja, adekvatne metodičke i sadržajne pripreme nastavnika te bez osiguranog prostora u nastavi da bi se ostvarili postavljeni ishodi“ (Kovačić, Horvat, 2016: 26). To znači da je GOO jedna od zadaća svih nastavnika, ali nije specifična odgovornost samo jednoga od njih, čime dolazi do pojave difuzije odgovornosti²⁰ i problema provođenja GOO-a u predmetnoj nastavi. Republika Hrvatska se 2018. godine iznova našla na popisu europskih država u kojima GOO „nije na sustavan i kvalitetan način institucionaliziran i implementiran u osnovnim i srednjim školama“ (Šalaj, 2018: 3).

Predviđeno je od strane Vlade Republike Hrvatske da se GOO u školama još uvijek realizira isključivo samo kao međupredmetna tema, ali neki gradovi, kao npr. Rijeka su vlastitom inicijativom u više razrede osnovnih škola (od petoga do osmoga razreda) uveli mogućnost da učenici pohađaju nastavu predmeta GOO. Grad Rijeka dao je izraditi i dva priručnika za GOO te se predmet provodi kao izvannastavna aktivnost

¹⁹ U nastavku diplomskog rada umjesto punog naziva „Agencija za odgoj i obrazovanje“ upotrebljavat će se kratica „AZOO“.

²⁰ Difuziju odgovornosti najlakše je objasniti sljedećim riječima: što je više promatrača ili osoba koje nešto trebaju napraviti, to je manja vjerojatnost da će željenu radnju netko od njih napraviti, jer se odgovornost dijeli na broj ljudi.

jednom do dva puta u tjednu s maksimalnim fondom do 70 sati godišnje. „Učenik građanin“ je priručnik za peti i šesti razred osnovne škole, dok je „Učenici građani: informirani, aktivni i odgovorni“ priručnik za GOO u sedmom i osmom razredu. Grad Rijeka besplatno ustupa potrebne materijale za provedbu GOO-a u svojim osnovnim školama. Osim tih materijala nude se i smjernice za provođenje programa i uporabu priručnika. Smjernice su namijenjene učiteljima GOO-a. Grad Osijek tijekom 2018. godine organizira mnoge radionice poput „Volontiranje i aktivni angažman u zajednici“, „Medijska pismenost“ i „Održivi razvoj zajednice i globalno obrazovanje“ i module edukacije u sklopu projekta „Osijek to GOO“ (URL 18). Od prošle godine (2019.) grad Osijek također uvodi zasebni izvannastavni predmet GOO u svoje osnovne škole po primjeru plana i programa za GOO grada Rijeke (URL 14).

3. Ciljevi i zadatci GOO-a

Grad Rijeka je preuzeo stvar u svoje ruke i uveo GOO. Cilj je razvoj informiranog, aktivnog i odgovornog građanstva, razvoj znanja o održivom razvoju, ekologiji i interkulturalnosti (URL 13).

4. Obrazovanje nastavnika u području GOO-a

Hrvatska je 2013. pristupila Europskoj uniji i samim time savezu zemalja koje teže aktivnom, interdisciplinarnom i suradničkom procesu, čije središte čine ljudska prava, demokracija, nenasilje, poštivanje drugih, solidarnost, očuvanje prirode, mir, poštenje i ostale odgovornosti (Sablić, 2014). Iste godine održan je trening usavršavanja učitelja i nastavnika za provođenje GOO-a. Trening je imao 46 radnih sati i provodio se u dva četverodnevna modula. Na prvom modulu predstavljen je Kurikulum GOO-a i njegova društvena, ljudsko-pravna i interkulturalna dimenzija te posebno tematizirana primjena GOO-a u prevenciji nasilja. Na drugom dijelu modula stavljen je naglasak na metodiku i pripremu za nastavu (URL 17). „Život u visokorazvijenom demokratskom društvu kakav se njeguje u Uniji donosi goleme prednosti pojedincu, ali od njega zahtijeva i preuzimanje uloge aktivnog građanina koji je sposoban snositi odgovornost za svoje odluke i postupke“ (Sablić, 2014: 83).

5. Vrednovanje učenika na području GOO-a.

Budući da se GOO u većinskom dijelu odgojno-obrazovnih ustanova u Hrvatskoj provodi kao međupredmetna tema, ne ocjenjuje se zasebno unutar predmeta. Odgojno-obrazovne ustanove, točnije osnovne škole unutar grada Rijeke koje sudjeluju u promicanju GOO-a i nude opciju GOO-a kao izbornog predmeta „ocjenjuju“ aktivnost učenika opisnim opažanjima, a ne ocjenama kao što je to primjer kod svih ostalih izbornih predmeta i upravo to budi veliku zainteresiranost učenika i želju za upijanjem znanja (URL 19).

7.2. Građanski odgoj i obrazovanje u Sloveniji

1. Način uvođenja GOO-a u odgojno-obrazovni sustav Slovenije

Nakon raspada SFRJ, 1991. godine predmet „Etika i društvo“ ulazi u eksperimentalnu fazu kao zamjena za ideološko promoviranje u predmetu „Socijalno-moralno obrazovanje“ iz nekadašnje komunističke države SFRJ (Šimenc, 2003). Početkom 90-tih godina prošloga stoljeća kada su se odgojno-obrazovne institucije fokusirale na uvođenje GOO-a razilazila su se mišljenja po pitanju strukture tog predmeta. Na jednoj strani su zagovornici strogog građanskog obrazovanja, koji smatraju da GOO kao predmet treba obuhvatiti učenje činjenica o političkom i pravnom sustavu, dok su na drugoj strani zagovornici koji predmet žele fokusirati na kršćanski moral i osobni razvoj te ukomponirati ideje o religiji i spiritualnosti (Strajn, 1999 navedeno u Kovačić, 2017). Zbog toga ne čudi da je prva knjiga o GOO-u u Sloveniji napisana od strane teologa J. Jeraj, koji je „pokušao kombinirati zadatke građanskog obrazovanja s karakteristikama katoličkoga religijsko-moralnog obrazovanja“ (Kovač Šebart, Krek, 2008: 93).

2. Način realizacije te ciljevi i zadatci GOO-a u odgojno-obrazovnom sustavu Slovenije

GOO je na početku u školstvo Republike Slovenije uveden kao alternativa izbornom vjeronauku. Sljedeći korak dogodio se 1999. godine i to zamjenom predmeta „Etika i društvo“ za „Građansko obrazovanje i etika“. Naravno, pokušale su se izbjegavati političke rasprave (Kovačić, 2017). Sljedećom izmjenom 2006. godine predmet dobiva novi naziv „Građansko i domovinsko obrazovanje“ i cilj mu je ukorijeniti patriotizam.

U Sloveniji su objavljene dvije „Bijele knjige o obrazovanju“²¹. Prva je objavljena 1995. godine, a druga 2011. godine. Druga bijela knjiga postavlja devet krajnjih ciljeva vezanih za suživot u demokratskom okruženju, pridaje veliku važnost GOO-u te ga smatra sastavnim dijelom slovenskog odgojno-obrazovnog sustava:

1. poštivanje dječjih i čovjekovih prava te temeljnih sloboda,
2. razvijanje savjesti o pravima i odgovornostima čovjeka,
3. razvijanje savjesti o pravima i odgovornostima državljanina Republike Slovenije,
4. razvijanje savjesti o narodnom identitetu i uključenosti u međunarodni prostor,
5. razumijevanje i prihvaćanje različitosti,
6. poštivanje drugih kultura i suradnja s drugima,
7. odgoj za međusobnu strpljivost međusobnu solidarnost,
8. razvijanje svijesti o jednakosti spolova i razvijanje jednakih mogućnosti i šansi među spolovima i
9. razvijanje odgovornog, samostalnog i kritički nastrojenog pojedinca (Krek, Metljak, 2011: 17).

Konačno se 2011. godine doručuje Kurikulum Republike Slovenije i plan i program GOO-a kao zasebnog predmeta u osnovnim školama, a 2016. godine dolazi do promjene imena. Sada se „u obrazovnoj politici Republike Slovenije sadržaji odgoja i obrazovanja za građanstvo provode kroz poseban izborni nastavni predmet u 7. i 8. razredu osnovne škole, koja inače ima devet razreda, i to pod nazivom „Državljska vzgoja in etika“ (ili u novije vrijeme „Državljska in domovinska vzgoja ter etika“ (Sablić, 2014: 88). U devetom razredu osnovne škole učenici u Sloveniji imaju obvezni izborni predmet „Državljska kultura“, koji ima osnove GOO-a (URL 15). Učitelj se pri provjeri znanja i ocjenjivanja učenika može osloniti na ciljeve predmeta koji su navedeni u nacionalnom kurikulumu ili na smjernice za provjeru znanja i ocjenjivanja znanja učenika, koje vrijede za sve predmete. Malo država ima posebno preporučene smjernice za ocjenjivanje GOO-a, ali Slovenija je jedna od njih (Državljska vzgoja v Europi²², 2013).²³

²¹ Puni i originalni naziv druge knjige objavljene 2011. godine glasi „Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji“.

²² Verzija dokumenta na slovenskom jeziku objavljena 2013. godine korištena je u svrhe diplomskog rada. Originalni tekst je izdan na engleskom jeziku 2012. godine.

3. Ciljevi i zadatci GOO-a

Program GOO-a osmišljen 2011. godine vrijedi još i dan danas. Puni naziv je „Program osnovna šola-Državljska in domovinska vzgoja ter etika“²⁴. Cilj tog programa je „razvoj političke pismenosti, kritičkog mišljenja, stajališta i vrednota, te uključivanje učenika u društvo“ (DDE, 2011: 6). U sedmom razredu učenici uče o individui, skupini, državi, složnosti državljana Republike Slovenije, nastanku države, političkom uređenju, narodnoj pripadnosti, patriotizmu, Europskoj uniji, ljudskim pravima i njihovom kršenju, etičkim načelima i vjeroispovijestima (katolici, protestanti, pravoslavci, muslimani, budizam, hinduizam i ostalo.). U osmom razredu osnovne škole obrađuju se sljedeće teme: demokracija, prava državljanina, referendum, nositelji vlasti, odgovornosti nositelja, glasanje, kampanje, aktivnosti državljana, humanitarne akcije, mediji, pravila i norme javne rasprave, financije, gospodarstvo, vlastito poduzeće, ekonomski zakoni, kapital, kapitalizam, Slovenija kao članica Europske unije, svijet, Slovenija kao članica OZN, OECD i NATO-a, globalizacija, otpor globalizaciji i slično. Važno je nadodati da je GOO u školskom sustavu Slovenije ukomponiran po načelu vertikalne i horizontalne međupredmetnosti kao međupredmetna tema u skoro pa svim predmetima razredne nastave i u svakom višem razredu se nadograđuje na prijašnje znanje (DDE, 2011).

3. Obrazovanje nastavnika na području GOO-a

Nastavnici GOO-a su uglavnom nastavnici povijesti, materinjeg, slovenskog jezika ili geografije, koji imaju potrebnu diplomu te sve nužne kvalifikacije ili barem dvije godine radnog iskustva u predavanju GOO-a u odgojno-obrazovnim ustanovama. Također, imaju obvezu sudjelovanja na usavršavanjima za GOO koja se organiziraju svake godine.

5. Način vrednovanja učenika na području GOO-a

Ocjene učenici dobivaju za odrađene projekte, plakate ili prezentacije (Šimenc, Sardoč 2013), ali i za video uratke, govore, debate, članke, igre uloga itd. (DDE, 2011). Ravnatelji imaju dužnost sazvati minimalno dva puta godišnje učenički parlament, koji je jedan od najboljih instrumenata GOO-a, jer učenici mogu razmišljati, sudjelovati i

²³ Neke od tih država su Španjolska, Latvija, Rumunjska, Slovenija i Švedska.

²⁴ Za navođenje iz ovoga dokumenta koristit će se (DDE, 2011: br. stranice).

izraziti svoje vlastito mišljenje (Šimenc, Sardoč, 2013). Jedna od glavnih zadaća učitelja GOO-a je da učenicima da povratnu informaciju o njegovom znanju, boljim i slabijim osobinama i da mu ponudi mogućnost poboljšanja. Baš ta povratna informacija vodi k napretku i smislenijoj upotrebi znanja (DDE, 2011).

7.3. *Građanski odgoj i obrazovanje u Srbiji*

1. Način uvođenja GOO-a u odgojno-obrazovni sustav Srbije

Nakon raspada SFRJ, Republika Hrvatska i Republika Slovenija preuzele su demokratsko društveno uređenje. Sukladno njima i Republika Srbija automatski proglašava demokraciju. „Gotovo deset godina radilo se u „retardiranoj“ demokraciji, što je bilo uzrokovano režimom predsjednika Miloševića“ (Vasiljević, 2009 navedeno u Kovačić, 2017: 19). Građansko društvo nalazilo se na ponoru, a nevladine organizacije su zbog svoje ovisnosti o inozemnim financijama smatrane izdajicama naroda. U granicama Republike Srbije nije bilo konflikata sve do 1999. godine, no posljedice rata na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kao i u Srbiji su se osjetile, jer je velik broj izbjeglica ulazio/vraćao se u Republiku Srbiju. Situaciju u državi su ublažavale u razdoblju od 1992. do 1998. godine mirovne obrazovne radionice pod vodstvom UNICEF-a. Tim radionicama pokušao se razviti odnos između pojedinca i drugih te društvene odgovornosti. S tim programom težilo se poštivanju razlika i prihvaćanju da nisu svi ljudi isti (Vasiljević, 2009).

Naravno, kao i sa svakom promjenom vlasti, tako i promjenom vlasti u Srbiji 2000. godine počelo se pričati o reformi obrazovnog sustava. Brojna istraživanja pokazala su nedostatke tadašnjeg obrazovnog sustava: „Studija OECD“ (2001.), „Izveštaj Svetske banke“ (2001.), „Stanje, problemi i potrebe naših škola“ (2001.) i „Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja u SRJ“ (2001.) (Gundogan i sur., 2016).

2. Način realizacije GOO-a

Iz mirovnih obrazovnih programa pod vodstvom UNICEF-a sagradili su se temelji za GOO i 2001. godine uvodi se GOO kao samostalni izborni školski predmet u prve razrede osnovnih i srednjih škola. Nekoliko bitnih faktora je posredovalo uvođenju GOO u odgojno-obrazovne ustanove:

1. GOO je mogao odgovoriti na neke probleme unutar samog odgojno-obrazovnog sistema,

2. UN-ovo desetljeće obrazovanja za ljudska prava koje je trajalo od 1995. godine do 2004. godine,
3. trend razvijanja predmeta na tragu građanskog obrazovanja u svijetu, posebno u Europi,
4. međunarodna istraživanja o GOO-u i
5. stanje srpskog društva nakon ratnih i tranzicijskih posljedica i slično (Kovačić, 2017).

Kao što je već napisano, 2001. godine uveden je GOO u odgojno-obrazovne ustanove i to odlukom Vlade Republike Srbije koja je prvo donijela „Uredbu o organiziranju i ostvarivanju vjerske nastave i alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi“, kojom se ti predmeti održavaju jednom tjedno. Cilj provedbe je bio uvođenje vjeronauka u škole, ali rasprava o alternativnom predmetu nije bilo i on nije bio definiran. Ubrzo se objavljuje „Pravilnik o nastavnom planu i programu predmeta Građansko vaspitovanje - saznanje o sebi i drugima za prvi razred srednje škole“. GOO je zapravo bio alternativa roditeljima i učenicima koji su se suprotstavljali uvođenju vjeronauka u školama (Stojković, 2015). Školske godine 2002./2003. GOO službeno dobiva status obaveznog izbornog predmeta i učenicima je dana mogućnost izbora između GOO-a i vjeronauka. Osim tereta rivalstva s vjeronaukom, GOO se u Srbiji suočio s brojnim ostalim predrasudama. Organizirane su i kampanje u svrhu njegovoga gašenja, bilo je prisutno shvaćanje da je GOO namijenjen samo građanima tj. učenicima koji žive u gradovima. Također, GOO se smatrao nečim stranim, što ne pripada Srbiji, jer je proizašao iz međunarodnih i UNICEF-ovih programa. Učenici su smatrali da je cilj ovog predmeta lijepo ponašanje tj. kako biti dobro dijete, a ne dobar građanin. Do takvih zaključaka se dolazilo zbog naziva „Građansko vaspitovanje“, što zapravo na srpskom jeziku znači „odgoj“ (Vasiljević, 2009). Naravno, okruženje je u nekim dijelovima društva i države bilo toliko pod utjecajem nacionalizma i desekularizacije²⁵ da je postojao veliki prezir prema alternativnom izbornom predmetu za vjeronauk (Stojković, 2015). U srednjoj školi učenici su mogli samostalno birati koji izborni predmet žele slušati GOO ili vjeronauk i o tome su obavezno trebali obavijestiti svoje roditelje.

²⁵ Desekularizacija je zapravo ponovno promicanje vjere i okretanje vjeri, što bi u ovom smislu značilo ponovno povezivanje vjere s odgojno-obrazovnim sustavom, točnije uvođenje vjeronauka u škole.

3. Ciljevi i zadatci GOO-a

Cilj alternativnog predmeta je cjelovit razvoj osobnosti i kompetentnosti, kao i odgovornosti i angažiranosti pojedinca, poštivanje ljudskih prava, slobode i mira te tolerancije i ravnopravnosti spolova (Kovačić, 2017). Također, još neki zadatci su razvijanje sposobnosti razumijevanja, poštivanje razlika među ljudima, razvijanje kritičkog mišljenja, upoznavanje s „Konvencijom o pravima djeteta“ (Gondoga i sur., 2016). Što se tiče sadržaja predmeta GOO, on je podijeljen u dvije velike grupe: Pojedinaac u društvu te Prava i odgovornosti. U prvom dijelu učenici se bave s životom u zajednici, komunikacijom i rješavanjem međusobnih sukoba, a u drugom dijelu raspravljaju o pravima djeteta, odgovornosti i participaciji (Gundogan i sur., 2016).

4. Obrazovanje nastavnika na području GOO-a

Nastavnici GOO-a su trebali proći posebnu predviđenu obuku održanu od strane Ministarstva obrazovanja i poželjnim načinom rada se smatrao grupni rad ili rad u paru u demokratskoj atmosferi. Ovaj program se uvodi u sve razrede srednjih škola i jedna od kasnijih velikih promjena je mogućnost da program GOO-a mogu izvoditi svi nastavnici ili stručni suradnici u odgojno-obrazovnoj ustanovi bez potrebne obuke i to upravo zbog financijskih poteškoća u kojima su se država i nastavnici zatekli (Kovačić, 2017).

5. Način vrednovanja učenika

Prema propisima ocjenjivalo se samo opisnim ocjenama, no u praksi učenici su se ocjenjivali kroz dvije kategorije i to ocjenama „uspješan i vrlo uspješan“ (Gundogan i sur., 2016).

7.4. Usporedba provedbe GOO-a u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji

Na početku rada već je istaknuto da je njegov cilj utvrditi razlike i sličnosti na temelju kriterija u primjeni GOO-a u Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji. U ovom nastavku će se provesti razrada zasebno za svaki od pet glavnih kriterija.

1. kriterij: Način uvođenja GOO-a u odgojno-obrazovni sustav pojedinih država

Prvenstveno je pohvalno da su sve tri postkomunističke zemlje, iako pod utjecajem europskih i internacionalnih programa i poticaja, ipak uvrstile GOO u svoj

odgojno-obrazovni sustav i shvatile njegovu važnost za budućnost društva i ulogu koju igra u poboljšanju društva u kojem se nalazimo. Slovenija kao prva već početkom 90-ih uvrštava u eksperimentalnu fazu predmet „Etika i društvo“ (Šimenc, 2003). Taj predmet je preteča sadašnjeg GOO-a u Sloveniji. Skoro cijelo desetljeće kasni Srbija za Slovenijom s uvođenjem GOO-a u svoj odgojno-obrazovni sustav. Početkom 21. stoljeća brojna istraživanja pokazuju nedostatke tadašnjeg obrazovnog sustava te se iz mirovnih obrazovnih programa stvaraju temelji za GOO koji se na taj način uvodi u osnovne i srednje škole u Srbiji (Gundogan, Radulović, Stančić, 2016). Nekoliko bitnih faktora je posredovalo uvođenju GOO u odgojno-obrazovne ustanove Republike Srbije:

1. GOO je mogao odgovoriti na neke probleme unutar samog odgojno-obrazovnog sistema,
2. UN-ovo desetljeće obrazovanja za ljudska prava koje je trajalo od 1995. godine do 2004. godine,
3. Trend razvijanja predmeta na tragu građanskog obrazovanja u svijetu, posebno u Europi,
4. Međunarodna istraživanja o GOO-u i
5. stanje srpskog društva nakon ratnih i tranzicijskih posljedica i slično (Kovačić, 2017).

Hrvatska u ovom slučaju kasni skoro dva desetljeća za Slovenijom i tek 2009. godine nakon provedenog istraživanja pod nazivom „Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama“ i loših rezultata razmatra opciju uvođenja GOO-a u školstvo. Godinu nakon osniva NOO čija je zadaća da promiče odgoj i obrazovanje za demokraciju, jednakost i ljudska prava (Kovačić, Horvat, 2016).

2. kriterij: Način realizacija GOO-a u odgojno-obrazovnom sustavu

Provedba građanskog odgoja i obrazovanje je relativno kompleksna i neujednačena i to ne samo na međunarodnoj razini između sustava školstva Hrvatske, Srbije i Slovenije, već i unutar jednog školskog sustava na državnoj razini, kao što je vidljivo na primjeru Republike Hrvatske, koja generalno provodi i smatra da je GOO samo međupredmetna tema koja bi se trebala ukomponirati u nastavu ostalih predmeta, a ne biti predmet za sebe. Određeni gradovi u Hrvatskoj poput Osijeka i Rijeke protive se tome i samostalno uvode predmet GOO u svoje osnovne škole kao što i samostalno izdaju udžbenike za učenike i priručnike za učitelje. Slovenija već od samog početka samostalnosti, tj. od raspada SFRJ uvodi u svoje školstvo GOO kao zaseban predmet.

Hrvatska i Srbija kaskaju za Slovenijom te Srbija u svoje škole uvodi GOO kao zaseban predmet tek početkom 21. stoljeća. Hrvatska ga još nije uvela kao samostalan predmet, iako postoji velik interes učenika za teme koje pokrivaju životni sadržaj i za novim inovativnim metodama iz suvremene škole i unatoč tome što su primljene samo pozitivne reakcije na eksperimentalnu fazu 2012/2013. školske godine (Kovačić, Horvat, 2016).

U objema državama, Srbiji i Sloveniji, GOO kao nastavni predmet je od samog početka alternativa vjeronauku, ali se u Sloveniji provodi i kao međupredmetna tema. U SFRJ je ipak stanje bilo drugačije. Tadašnji GOO²⁶ ukomponiran kao nastavni predmet bio je obavezan. Svi učenici su morali slušati sve varijacije toga predmeta kroz osnovnu i srednju školu i vjeronauk nije postojao kao predmet u školama. Vladala je potpuna sekularizacija u SFRJ. Tek kasnije, nakon raspada SFRJ dolazi do desekularizacije i vjeronauk ulazi u školski sustav kod sve tri države. Ako se osvrnemo na važnost koju odgojno-obrazovni sustav određene države pridaje GOO-u, možemo zaključiti da je Hrvatska na samom dnu, upravo zbog uvođenja GOO-a samo kao međupredmetne teme, jer time automatski dolazi do pojave difuzije odgovornosti među nastavnicima. Nastavnici kao prenosioci znanja smatraju da je tema GOO-a manje važna te nekada zbog prezasićenosti sadržaja vlastitog predmeta, ne mogu provoditi i sadržaj vezan za međupredmetnu temu. Provedba GOO-a u Hrvatskoj ovisi prvenstveno o osobnom angažmanu nastavnika, njegovoj kreativnosti i njegovom entuzijazmu za što svi nastavnici nažalost ne pokazuju podjednaku spremnost. Samostalnim predmetom mogle bi se zaobići nesuglasice i prepreke isključivo međupredmetne provedbe i to bi rezultiralo boljim rezultatima na području građanske kompetencije i pismenosti učenika. Od navedenih država najviše važnosti GOO-u predaje nekadašnja SFRJ, što i ne čudi, jer je za budućnost svake socijalističke države važno bilo promicati novom naraštaju djece i mladih vrijednosti dotičnog društvenog uređenja.

3. kriterij: Ciljevi i zadatci GOO-a

Hrvatska, Slovenija i Srbija sve provode GOO kroz školski sustav, tj. u odgojno-obrazovnim ustanovama. Sve su prepoznale da uz društvo, lokalnu zajednicu, medije i obitelj, škola igra veliku ulogu u oblikovanju pojedinca i njegovog načina razmišljanja.

²⁶ Kroz cijelu usporedbu umjesto konkretnih naziva predmeta „Osnove marksizma“, „Marksizam i socijalističko samoupravljanje“, „Obrana i zaštita“ i ostalih naziva, koji su se provodili u SFRJ, koristit će se opći naziv GOO, jer su ti predmeti ipak bili zaduženi za odgoj i obrazovanje tadašnjeg građanina SFRJ, samo ne pod demokratskim, već pod socijalističkim, komunističkim ili marksističkim svjetonazorom.

Jedina je razlika u sadržaju koji se učio u određenim državama. Hrvatska, Slovenija i Srbija preko GOO-a promoviraju demokraciju, prava i ravnopravnost svih ljudi bez obzira na vjeroispovijest, boju kože ili nacionalnost, te brigu o okolišu, o budućim naraštajima, poštivanje, izražavanje vlastitog mišljenja, sloboda govora i kritičnost i slično. Učenici u Srbiji sudjelovanjem na predavanjima GOO-a u prvom dijelu uče o životu u zajednici, komunikaciji i rješavanju međusobnih sukoba, a u drugom dijelu raspravljaju o pravima djeteta, odgovornosti i participaciji (Gundogan i sur., 2016). FNRJ, kasnije i SFRJ u svom obliku GOO-a promovirali su marksističku ideologiju i svjetonazor, titoizam, točnije kult ikone Josipa Broza Tite, radničku klasu, prava građanina, jednakost žena i muškaraca, također ravnopravnost, bratstvo i jednakost svih državljanina SFRJ bez obzira na pozadinu i vjeroispovijest, ali isto tako socijalističku demokraciju.

4. kriterij: Obrazovanje nastavnika u području GOO-a

Osposobljenost nastavnika za poučavanje GOO je isto područje koje pokriva ova usporedba. U FNRJ i SFRJ nastavnici su bili osposobljeni predavati GOO, jer se on provodio kroz cijeli nastavni plan i program kao međupredmetna tema, ali i kao zaseban predmet. Nastavnici GOO-a u Srbiji koju su izvodili GOO u SFRJ mogli su predavati GOO u novoj državi isključivo nakon što su prošli posebnu obuku (Kovačić, 2017). Uvjet za predavanje GOO-a u Srbiji je bilo završeno visoko obrazovanje kao i određena obuka, ali nakon financijskih problema u kojima se Srbija našla, prestali su održavati obuke i to više nije potrebno završiti kako bi se postalo nastavnikom GOO-a. Danas GOO u Srbiji predaju nastavnici sociologije, ustava i prava, psihologije, filozofije, geografije, povijesti te tjelesnog odgoja koji su završili neku od obuka koje organizira država (URL 20). U korist hrvatskog školstva objavljeni su priručnici za osnovnoškolske i srednjoškolske nastavnike kako bi se mogli samostalno obrazovati na temu GOO, ali država nije organizirala nikakav program dodatnog usavršavanja, jer GOO u Hrvatskoj nije samostalni predmet, već samo međupredmetna tema. Unatoč svemu, 2013. godine održan je trening usavršavanja učitelja i nastavnika na području GOO (URL 17). U Sloveniji je potrebno imati završeno visoko obrazovanje i dodatne kvalifikacije ili najmanje dvije godine rada na području predavanja GOO. Većinom su to nastavnici koji predaju povijest, slovenski jezik ili geografiju. Od nastavnika GOO u Sloveniji se očekuje dodatno usavršavanje, koje se organizira na godišnjoj razini.

5. kriterij: Način vrednovanja učenika u području GOO-a

U nekadašnjoj državi GOO je imao status obveznog predmeta i time se ocjenjivao po tadašnjem sustavu vrednovanja. U Hrvatskoj GOO ima status međupredmetne teme i ne ocjenjuje se kao takav. Unatoč drugačijim propisima, koji navode da se GOO treba ocjenjivati samo opisnom ocjenom, GOO se u praksi u Srbiji ocjenjuje ocjenom „uspješan ili vrlo uspješan“ (Gundogan i sur., 2016). U Sloveniji se GOO može ocjenjivati na temelju dodatnih propisanih smjernica ili kao i svi ostali školski predmeti.

8. Zaključak

Raspadom Jugoslavije nastale su samostalne države Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Makedonija, Srbija i Bosna i Hercegovina. Nakon raspada Jugoslavije novonastale države su naslijedile novčanu dobit i dugove, kao i određene segmente staroga jugoslavenskog obrazovnog sustava, ali i državnog ustrojenja, koji je imao svoje prednosti, ali i mane. Unutar jugoslavenskog školstva promovirao se marksizam, kojeg smo u radu pojasnili kao oblik građanskog odgoja i obrazovanja. Taj predmet gradio je temelje marksističkog svjetonazora kod mladih generacija i zahvaljujući takvom provođenju unutar školstva taj svjetonazor se svakodnevno obnavljao te time i promovirao. Nakon raspada Jugoslavije prošlo je mnogo godina dok su novonastale postkomunističke države shvatile važnost građanskog odgoja i obrazovanja i važnost promoviranja istoga unutar školstva. To je bila posljedica otvaranja svojih granica utjecajima ostalih europskih i prekomorskih država.

Obrazovanje za aktivno građanstvo tj. GOO postalo je jedna od važnijih tema o kojoj se debatiralo unutar Europske Unije. Debatiranje je došlo kao posljedica rasta nacionalista, velikog broja imigranata, „krize izbjeglica“ i slobodnog kretanja svih građana unutar šengenske granice. Formalno obrazovanje ispostavilo se kao najbolje za postavljanje temelja GOO-a i namijenjeno je učenicima u dobi od 14. godina (Golubeva, 2018). Sve države Europske Unije sve više su shvaćale važnost provedbe GOO-a unutar njihovih školskih sustava, što međupredmetno ili kao zasebni predmet u nastavi i samim time balkanske zemlje (Republika Hrvatska, Republika Slovenija i Republika Srbija) zadnjih nekoliko godina pokušavaju držati korak s tim europskim državama koristeći njih kao primjer.

U današnje vrijeme mogu se vidjeti i navesti i pozitivni i negativni primjeri društvene i političke aktivnosti. Zdravo za gotovo se uzima povezivanje GOO-a i nenasilnog ponašanja, jer aktivni građanin često može imati ista mišljenja i cijeniti iste vrijednosti kao radikalista ili nogometni huligan i time širiti teror i vandalizam te nasilno se ponašati. Neke europske države su već daleko ispred Slovenije u primjeni aktivnog građanstva i GOO-a unutar njihovog odgojno-obrazovnog sustava, a kamo li tek Hrvatske i Srbije. Te države se susreću s novim preprekama i problemima te pokušavaju spriječiti gore neželjeno ponašanje aktivnog građanina. U flamanskom području Belgije provode se od 2015. godine interkulturalni razgovori, čija je svrha oduprijeti se radikalizmu. U Italiji je odobren zakon koji naglašava GOO i njegove

vještine, ponašanje i vrijednosti. U Francuskoj je objavljen akcijski plan „Equality of citizenship: The Republic in action“²⁷. U Luksemburgu se umjesto vjeronauka uvodi predmet „Život i društvo“, kako bi se osiguralo da škole i učitelji poučavaju učenike u tome kako poštovati druge. Nizozemska nudi nastavnom osoblju mogućnost dodatnog usavršavanja, gdje ih se uči kako uskladiti razredne diskusije (Golubeva, 2018).

Nakon provedene komparacije u ovom diplomskom radu Slovenija i njezin odgojno-obrazovni sustav ističu se kao najbolji od triju navedenih postkomunističkih država i njihovih odgojno-obrazovnih sustava. Njezino školstvo već je odavno uvrstilo GOO kao samostalni izborni predmet i ona se najviše posvećuje usavršavanju nastavnika i učitelja u tom području, koje se održavaju na godišnjoj razini. Ta činjenica ne čudi, jer je ipak Slovenija prva pristupila Europskoj Uniji, prva je bila spremna „otvoriti svoja vrata“ i prihvatiti europski utjecaj. No unatoč svemu, Slovenija mora još raditi kako bi dosegla razinu nekih europskih država. Unatoč svemu, Slovenija bi trebala biti primjer Hrvatskoj i ostalim balkanskim i postkomunističkim državama čije je školstvo slabije u provođenju GOO-a, jer budućnost naraštaja leži upravo u obrazovanju općenito i u rukama građanskog obrazovanja, pomoću kojeg ti naraštaji ne uče samo kako iznositi svoja mišljenja i boriti se za demokraciju i slobodu govora, već uče i kako čuvati okoliš i poboljšati sadašnje društvo u kojem žive za nadolazeće generacije.

²⁷ Hrvatski prijevod: „Jednakost i građanstvo: Republika u akciji“.

9. Literatura

9.1. Izvori

1. Bandalo, A. (1976). *Bruštveno i političko uređenje SFRJ*. Zagreb: Školski centar za cestovni saobraćaj.
2. Bartos, M. (1950), Yugoslavia's Struggle for Equality. *Foreign Affairs*, 28(3): 427-440. URL: https://www.jstor.org/stable/20030260?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=jugoslavia&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Djugoslavia&ab_segments=0%2Fdefault-2%2Fcontrol&refreqid=search%3Acf5d5f4fa17db4d6eeb74f71656866e7&seq=5#metadata_info_tab_contents (Pristup stranici: 05.06.2019.).
3. Buzganović, Đ., Lazarević, R., Petrović, V. (1959), *Građanin FNRJ*. Vodič kroz prava i obaveze građana. Beograd: Kultura.
4. Ceferin, E. (2012), Državlјanska vzgoja v Sloveniji in državah Europske unije. Diplomski rad. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. URL: <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=26828&lang=slv&prip=dkum:9140297:d3> (Pristup stranici: 08.08.2019.).
5. Cristol, D, Michell, R., Gimbert, B. (2010), Citizenship Education: A Historical Perspective (1951- Present), *Action in Teacher Education*, 32 (4): 61-69.
6. Cvjetičanin, V. (1973), Marksizam i nacija. U: Vranicki, P., Cvjetičanin, V., Čimić, E., *Marksizam i odgoj*, Osijek: Glas Slavonije, 33-72.
7. Deklaracija i program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana (1999). U: Spajić-Vrkaš, V. (Ur.), *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju-zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*, Zagreb: Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, 79-84, URL: <http://wp.ffzg.unizg.hr/hre-edc/files/2015/02/Zbirka-me%C4%91unardnih-i-doma%C4%87ih-dokumenata.pdf> (Pristup stranici: 10.10.2019.).
8. Diković, M. (2012), Politike i prakse odgoja i obrazovanja za građanstvo u Europi i Hrvatskoj. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
9. Dimitrov, D. (1978), Marksizam kao nastavni predmet. *Revija za sociologiju*. 8(3-4): 110-113, URL: <https://hrcak.srce.hr/156083> (Pristup stranici: 23.09.2019.).
10. Državlјanska vzgoja v Evropi (2013), Ljubljana: Ministarstvo za izobraževanje, znanosti in šport, 1-140, URL: <https://www.zrss.si/sidro/files/Drzavlјanska-vzgoja-v-Evropi-2013.pdf> (Pristup stranici: 11.09.2019.).

11. FNRJ- BORAC ZA MIR I PRAVA MALIH NARODA(1947). Karlovac: *Tisak Štamparski zavod „OGNJEN PRICA“*, 1-14.
12. Golubeva, I. (2018), The links between education and active citizenship/civic engagement, NESET II ad hoc question No. 1/2018, Hungary: University of Miskolc, 1-24, URL: https://nesetweb.eu/wp-content/uploads/2019/06/NESET2_AHQ1.pdf (Pristup stranici: 17.06.2019.).
13. Gundogan, D., Radulović, M., Stančić, M. (2016), Građansko vaspitanje u Srbiji – Perspektive nastavnika i učenika srednjih škola. U: Kovačić, M., Horvat, M. (Ur.), *Od podanika do građana: Razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 201-223, URL: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/507/> (Pristup stranici: 10.03.2019.).
14. Katunarić, V. (2009), Civic Education In the European Countries. *Metodika*, 10 (18):188-202.
15. Klemenčič, E. (2007), Građanski odgoj u europskim državama: Aspekt edukacije za demokraciju. S. 283. URL: <https://hrcak.srce.hr/38274> (Pristup stranici: 10. 01. 2019.).
16. Kovač Šebart, M., Krek, J. (2008), Građansko obrazovanje u Sloveniji i diskurs permisivnosti. Ljubljana: Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani, URL: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=174786 (Pristup stranici: 17.01. 2019.).
17. Kovačić, M., Horvat, M. (2016), Razvoj političkih i građanskih kompetencija mladih – pregled uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatski obrazovni sustav. U: Kovačić, M., Horvat, M. (Ur.), *Od podanika do građanina: Razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 15-31, URL: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/507/> (Pristup stranici: 24.02. 2019.).
18. Kovačić, N. (2017), Građanski odgoj i obrazovanje u nekim post-komunističkim zemljama. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, URL: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10014/> (Pristup stranici 10.03. 2019.).
19. Krek, J., Metljak, M. (2011). *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministarstvo za sošolstvo in šport, URL: http://pefprints.pef.uni-lj.si/1195/1/bela_knjiga_2011.pdf (Pristup stranici: 26.04. 2019.).
20. Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja (2012). URL: https://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf (Pristup stranici: 30.04. 2019.).

21. Majstorović, V. (2014), Uloga Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, URL: <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1080/datastream/PDF/view> (Pristup stranici: 14.03.2019.).
22. Malak-Minkiewicz, B. (2007), Civic Education In Times Of Change: The Post-Communist Countries. *International Journal Citizenship Teaching and Learning*. Volume 3 Number 2, 58-70. URL: <http://www.citized.info/pdf/external/Complete%20draft%20Vs.%203%20Dec.%202008%20web%20edition.pdf> (Pristup stranici: 12.10.2019).
23. Memorandum o cjeloživotnom obrazovanju (2000), Bruxelles, 1-41 URL: <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=707> (Pristup 04.02.2020).
24. Naval, C., Print, M., Veldhuis, R. (2002) Education for Democratic Citizenship in the New Europe: Context and Reform. *European Journal of Education*. 37 (2): 107-128. URL: <http://www.jstor.org/stable/1503793> (Pristup stranici: 05.06.2019.)
25. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). URL: <https://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf> (Pristup stranici: 26. 10. 2019.).
26. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2010). URL: https://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (Pristup stranici: 30.04.2019).
27. Ogrizović, M. (1973). *Iz povijesti borbe za narodnu školu*. Zagreb: Pedagoško književni zbor.
28. Piršl, E., Marušić-Štimac, O., Pokrajac-Bulian, A. (2007), The Attitudes of Students and Teachers towards Civic Education and Human Rights. *Metodički obzori*, 19-34. URL: <https://hrcak.srce.hr/19439> (Pristup stranici: 10.10.2019.).
29. Pratte, R. (1988), *The Civic Imperative*. Examining the Need for Civic Education. Teacher College: Colombia University.
30. Program osnovna šola-Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika (2011), Ljubljana, Ministarstvo RS za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 1-22. Program je u tekstu naveden kao (DDE, 2011), URL: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_DDE_OS.pdf (Pristup stranici: 05.05.2019.).
31. Radiković, N. (2015), Povijesni sadržaji u udžbenicima za predmete Osnove marksizma i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma: teme, interpretacije,

- značenje. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, URL: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9804/> (Pristup stranici: 25.08.2019.).
32. Rosandić, J. (2013), Razvoj školstva od šezdesetih godina 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku, URL: <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:1347> (Pristup stranici: 22.08.2019.).
 33. Sablić, M. (2014), Sadržaji građanskog odgoja i obrazovanja u Nacionalnom okvirnom kurikulumu. Požega: Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi. Str. 83-92, URL: <https://hrcak.srce.hr/133853> (Pristup stranici: 01.02.2019.).
 34. Spajić-Vrkaš, V., Čehulić, M. (2016), Istraživanja građanskog odgoja i obrazovanja: višerazinski pregled U: Kovačić, M., Horvat, M. (Ur.), *Od podanika do građanina: Razvoj građanske kompetencije mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 153-186, URL: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/507/> (Pristup stranici: 06.06.2019.).
 35. Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M., Bašić, S. (2001), *Interdisciplinarni rječnik: obrazovanje za ljudska prava i demokraciju*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
 36. Stojković, S. (2015), *Introducing Civic Education in Serbia*. Leuven: KU Leuven.
 37. Šalaj, B. (2018), U očekivanju Godota? Politika, demokracija i građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. URL: http://oz.goo.hr/wp-content/uploads/2018/09/u_cekivanju_godota_ObZ_GOOD.pdf (Pristup stranici 29. 07. 2019).
 38. Šetka, V. (2013), *Osnovna škola u Hrvatskoj od 1945. do 1990.*, Diplomski rad, Split: Sveučilište u Splitu.
 39. Šimenc, M. (2003), *Citizenship education in Slovenia between past and future*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/5429/5330325335b3b5f2205bc4bbc3f2d6d906b5.pdf> (Pristup stranici: 28.07.2019).
 40. Šimenc, M., Sardoč, M. (2013), Slovenia. U: Ainley, J., Schulz, W., Friedman, T. (Ur.) *ICCS 2009 Encyclopedia: Approaches to civic and citizenship education around the world* URL: <http://research.acer.edu.au/civics/20/> (Pristup stranici: 12.10.2019).
 41. Vasiljević, B. (2009), *Civic Education as a Potential for Developing Civil Society and Democracy (The Case of Serbia)*. Master Thesis. Tromso:

University of Tromsø. URL:
<http://munin.uit.no/handle/10037/2081?show=full&locale-attribute=en>
(Pristup stranici: 12.10.2019).

42. Vranicki, P. (1973), Neka pitanja marksizma u XX stoljeću. U: Vranicki, P., Cvjetičanin, V., Ćimić, E., *Marksizam i odgoj*, Osijek: Glas Slavonije, 9-32.
43. Vrcelj, S. (2005), *U potrazi za identitetom – iz perspektive komparativne pedagogije*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo „Grafrade“. URL:
<https://de.scribd.com/doc/268734840/Sofija-Vrcelj-2-pdf#> (Pristup stranici: 11.10.2019).

9.2. Mrežni izvori

URL 1: Odgoj, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727> (Pristup stranici: 09. 01. 2019.).

URL 2: Obrazovanje, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44619> (Pristup stranici: 09.01. 2019.).

URL 3: Građanstvo, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23002> (Pristup stranici: 09. 01. 2019.).

URL 4: Marksizam, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39048> (Pristup stranici: 29. 04. 2019.).

URL 5: Karl Marx: Ein bewegtes und bewegendes Leben, <https://www.karl-marx-ausstellung.de/presse/pressemitteilungen/detail/article/detail/News/karl-marx-ein-bewegtes-und-bewegendes-leben.html> (Pristup stranici: 01.08. 2019.).

URL 6: Proletarier aller Länder, vereinigt euch!, <https://www.nzz.ch/schweiz/proletarier-aller-laender-vereinigt-euch-1.18607865> (Pristup stranici: 01. 08. 2019.)

URL 7: Građanski odgoj i obrazovanje, <http://goo.hr/graficki-prikaz-kurikuluma/> (Pristup stranici: 30. 04. 2019.).

URL 8: 25 Super Rewarding Ways to Become a More Active Citizen, <http://ecosalon.com/25-super-rewarding-ways-to-become-a-more-active-citizen/> (Pristup: 01.01.2020)

URL 9: Građanski odgoj i obrazovanje-istraživanja, <http://goo.hr/preuzimanja/istrazivanja/> (Pristup: 28.12. 2019).

URL 10: World Programme for Human Rights Education (2005-ongoing), <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Programme.aspx> (Pristup stranici: 30. 04. 2019.).

- URL 11: Demokratizacija, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (Pristup stranici: 02. 05. 2019.).
- URL 12: Jugoslavija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463> (Pristup stranici: 05.06. 2019.).
- URL 13: Građanski odgoj i obrazovanja, <https://www.rijeka.hr teme-za-gradane/odgoj-i-obrazovanje/osnovne-skole/programi-i-projekti-u-osnovnim-skolama/gradanski-odgoj-obrazovanje/> (Pristup stranici: 29.07. 2019).
- URL 14: Osijek to GOO, <http://www.ndcosijek.hr/osijek-to-goo/> (Pristup stranici: 29. 07. 2019).
- URL 15: Državljska in domovinska vzgoja v osnovni šoli, https://zofijini.net/cenzurirano_drzavljska/ (Pristup stranici: 29. 07. 2019).
- URL 16: ICCS 2016, <https://www.ncvvo.hr/medunarodna-istrazivanja/iccs/> (Pristup stranici: 09. 10. 2019).
- URL 17: Održan trening usavršavanja učitelja, nastavnika i stručnih suradnika za provođenje građanskog odgoja i obrazovanja, <https://www.cms.hr/hr/gradanski-odgoj-i-mirovno-obrazovanje/odrzan-trening-usavrsavanja-ucitelja-nastavnika-i-strucnih-suradnika-za-provodenje-gradanskog-odgoja-i-obrazovanja> (Pristup stranici: 10.10. 2019).
- URL 18: Građanski odgoj i obrazovanje iz perspektive nastavnika, <http://www.glas-slavonije.hr/370846/3/Gradjanski-odgoj-i-obrazovanje-iz-perspektive-nastavnika> (Pristup stranici: 10.10.2019).
- URL 19: Rijeka predvodnica građanskog odgoja: Učenici oduševljeni gradivom, tražili veću satnicu i deblju knjigu, <https://www.srednja.hr/zbornica/rijeka-predvodnica-gradanskog-odgoja-ucenici-odusevljeni-gradivom-trazili-vecu-satnicu-deblju-knjigu/> (Pristup stranici: 12.10.2019).
- URL 20: Građansko vaspitanje 18 godina kasnije: punoletno, ali nezrelo, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-47776762> (Pristup stranici: 25.10. 2019).

Sažetak

Građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji

U diplomskom radu pružena je jasna definicija građanskog odgoja i obrazovanja, objašnjen je njegovog nastanak paralelno s demokracijom te opisan njegovog daljnji razvoj kroz povijesna razdoblja. Najjednostavnije se definira kao način izgradnje univerzalne kulture ljudskih prava. Današnji građanski odgoj i obrazovanje potiče demokraciju, jednakost svih ljudi bez obzira na vjeroispovijest, boju kože ili nacionalnost, brigu o okolišu, slobodu govora, izražavanje stavova i objašnjava osnovna ljudska prava. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji građanski odgoj i obrazovanje manifestirao se kao jedan oblik marksizma unutar školstva. U ovom diplomskom radu se objašnjava kako je u odgojno-obrazovnom sustavu komunističke države građanski odgoj i obrazovanje kao zaseban i obvezan predmet pridonio promoviranju titoizma, komunizma, radničke klase, bratstva i jedinstva svih nacionalnosti, ljudskih prava, jednakosti žena i muškaraca i slično. U provedenom istraživanju tj. usporedbi horizontalna komparacija se koristila upravo da bi se opisao drugačiji način uporabe građanskog odgoja i obrazovanja unutar triju postkomunističkih država Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Srbiji u sadašnjosti, jer iako su otprilike u isto vrijeme dobile svoju neovisnost, svaki odgojno-obrazovni sustav tih država posebno se razvijao svojim tempom. Komparacija se temelji na sljedećim kriterijima: uvođenje, realizacija, ciljevi i zadatci građanskog odgoja i obrazovanja, obrazovanje nastavnika i način vrednovanja učenika unutar nastave za građanski odgoj i obrazovanje. Stvaranje demokratskih i aktivnih građana kao zasebno poglavlje naglašava važnost utjecaja obitelji, društva, zajednice i škole tj. nastavnika na buduće naraštaje.

Ključne riječi: aktivno građanstvo, građanski odgoj i obrazovanje, marksizam, obrazovanje nastavnika, školstvo u SFRJ.

Summary

Civic Education in Croatia, Slovenia and Serbia

In this master thesis you can find a clear definition of civic education, how it all begun and its development parallel with democracy through history. The simplest definition of civic education: it is a way of building a universal culture of human rights. Civic education as we know it today promotes democracy, equality of all people no matter their religion, skin color or nationality, environment-friendly behavior and teaches us the freedom of speech and how to express our and accept other ways of thinking. Civic education also gives us the explanation of the main human rights. In the school system of Social Federal State of Yugoslavia civic education was manifested as a form of marxism. In this master thesis one can read how the communistic ideology was incorporated into the education system and how civic education in that period of time was obligated for all students. It promoted titoism, communism, working classes, brotherhood and equality of all nations, equality of women and men, human rights and other.

In this research a horizontal comparison method was used. The comparison was made inside of the three post-communistic countries Republic of Croatia, Republic of Slovenia and Republic of Serbia and their current school systems in the area of civic education. Even though all of them received their independence around the same time, their school systems were not developing at the same speed. This comparison consists of the following criteria: entering of civic education into the school system, realization of civic education and goals of civic education, the education of the teachers and how the pupils were graded during the class. “How to educate” democratic and active citizens is a special chapter of the master thesis where one can see how society, family, community, teachers and school influence the future generation.

Key words: civic education, democratic or active citizen, education of the teachers in the field of civic education, marxism, school system of SFRY.